

**UNIVERZITET U SARAJEVU
FAKULTET POLITIČKIH NAUKA
ODSJEK SOCIJALNI RAD**

**„UTICAJ SOCIJALNO EKONOMSKE PORODIČNE KLIME NA OBRAZOVNA
POSTIGNUĆA DJECE SA POTEŠKOĆAMA U RAZVOJU”**

- magistarski rad -

Kandidatkinja:

Bezdrob Merdđana

Broj indexa : 176 / II - SW

Mentor:

Prof. dr. Sabira Gadđo – Šašić

Sarajevo, oktobar 2022.

2022

Bezdrob Merdđana, „Uticaj socijalno ekonomske porodične klime na obrazovna postignuća djece sa poteškoćama u razvoju“

**UNIVERZITET U SARAJEVU
FAKULTET POLITIČKIH NAUKA
ODSJEK SOCIJALNI RAD**

**„UTICAJ SOCIJALNO EKONOMSKE PORODIČNE KLIME NA OBRAZOVNA
POSTIGNUĆA DJECE SA POTEŠKOĆAMA U RAZVOJU ”**

- magistarski rad -

Kandidatkinja:

Bezdrob Merdđana

Mentor:

Prof. dr. Sabira Gadđo - Šašić

Sarajevo, oktobar 2022.

SADRŽAJ:

UVOD	2
1. METODOLOŠKI OKVIR TEME RADA	4
1.1. Problem istraživanja	4
1.2. Predmet istraživanja	5
1.3. Kategorijalno – pojmovni aparat	5
1.4. Ciljevi istraživanja	6
1.5. Sistem hipoteza	6
1.6. Metode istraživanja	7
1.7. Vremensko i prostorno određenje predmeta istraživanja	9
2. TEORIJSKA ANALIZA	10
2.1. Pojmovno određenje porodice i njene funkcije	10
2.2. Djeca s poteškoćama u razvoju i njihov položaj u BiH društvu	16
2.3. Porodica i djeca sa poteškoćama u razvoju	19
2.4. Socio-ekonomski status porodice: određenje i uticaj na razvoj članova porodice	22
2.5. Socio-ekonomski status porodice i školski uspjeh djeteta, sa posebnim osvrtom na djecu sa teškoćama u razvoju	24
3. OBRAZOVANJE DJECE SA POTEŠKOĆAMA U RAZVOJU	30
3.1. Začeci obrazovanja djece sa poteškoćama u razvoju	30
3.2. Potreba i važnost obrazovanja djece sa poteškoćama u razvoju u savremenim uslovima s posebnim osvrtom na inkluzivno obrazovanje	31
3.3. Socijalni rad u školama s posebnim fokusom na pristupe rada i učenja	36
4. REZULTATI ISTRAGIVANJA	39
4.1. Karakteristike uzorka	39
4.2. Školska postignuća djece s teškoćama u razvoju	46
4.3. Testiranje hipoteza	53
5. ZAKLJUČAK	58
6. LITERATURA	60
POPIS TABELA	65
POPIS GAFIKON	66
PRILOG: ANKETNI UPITNIK	67
IZJAVA O AUTENTIČNOSTI RADA	72

UVOD

Porodica nije samo najvažnija i najprirodnija primarna sredina neophodna za pravilan razvoj i formiranje djeteta nego ona, prema brojnim pokazateljima i rezultatima istraživanja (Ćatić, 2004; Kamenov, 1997) trajno određuje uspjeh djeteta u izvanporodičnom užem i širem okruženju. Omerović (2009) navodi da se na osnovu roditeljskog ponašanja stvara pozitivna ili negativna porodična klima. Pozitivna obilježja pedagoške klime susreću se u slijedećim situacijama:

- ako su roditelji iskreni, pažljivi, razumiju dječije probleme, dijele ih s njima, kada se raduju i vesele sa djecom, a u slučaju opasnosti po razvoj djeteta postaju strogi i ozbiljni,
- ukoliko su emotivno zreli i njihovi se odnosi zasnivaju na međusobnoj ljubavi i ljubavi prema djetetu,
- ukoliko su brižni, ali ne pretjerano, nastoje zadovoljiti dječije potrebe, ne gušeći njihovu slobodu,
- fleksibilni, dopuštaju da dijete iskaže svoje komponente, potiču dječiju samostalnost, djecu uključuju u rješavanje porodičnih problema (Ministarstvo prosvjete Crne Gore, 2014; Jahić, 2015).

Kakav će uspjeh u školi dijete postizati, zavisi od brojnih faktora, a stalan interes istraživača za ovo područje dodatno pojačava važnost sistemskog proučavanja faktora koji utiču na školski uspjeh djeteta. Brojna istraživanja su potvrdila da se školski uspjeh djeteta može predvidjeti kroz varijable učenika, varijable pojedinca, poput pola, opšteg faktora inteligencije, stepena motivacije učenika, samoprocjena sposobnosti (Steinmayr, Spinath, 2009), potom, osobine ličnosti, ali i pod uticajem socijalnih faktora poput porodice, nastavnika, vršnjaka, ali i pod uticajem škole i nastavnog procesa.

Jedan od posebno važnih faktora koji utiče na obrazovna postignuća djece, jeste stanje i klima u porodici. Ovo je dodatno izraženo kod djece sa poteškoćama u razvoju koja zahtijevaju dodatnu pažnju i podršku porodice.

Da li će jedno dijete biti prihvaćeno u krugu svojih vršnjaka u školi, u nekom izvanškolskom obliku aktivnosti i druženja, kakav će biti uspjeh djeteta u toku školovanja, pa čak i kakav će biti uspjeh pojedinca uopće u životu najvećim dijelom ovisi od porodičnog odgoja u prvim godinama života.

U porodici dijete stiće prva iskustva u odnosima sa drugim ljudima, u porodici se dijete socijalizira, emocionalno profilira, razvija svijest o sebi i formira osjećaj sigurnosti koji mu je neophodan za uspješnu komunikaciju sa izvanporodičnim okruženjem. Kvalitet porodičnih odnosa, kao i dominantni odgojni stil u porodici uticat će značajno na kvalitet odnosa djeteta prema pojedincima i situacijama izvan porodice.

Socioekonomski faktori, u značajnoj mjeri, imaju uticaj i na pristup roditelja prema djetetu s poteškoćama u razvoju. Porodice u kojima kvalitet života odstupa od prosjeka najčešće nemaju mogućnost da iskoriste sve resurse u obrazovanju djece s teškoćama zbog činjenice što se u BiH, načalost, svi tretmani manje više dodatno plaćaju (Gadžo – Šašić, Bihorac-Hadžimuhović, 2021). Pored toga, pojedina istraživanja pokazuju da roditeljsko ponašanje – poput uključenosti, nadzora, te emocionalne topoline biva jedan od najsnažnijih prediktora delinkvencije (Leutar, Starčić, 2007).

1. METODOLOŠKI OKVIR TEME RADA

1.1. Problem istraživanja

U fokusu israživanja jeste ispitivanje uticaja socijalno ekonomске porodične klime na obrazovna postignuća djece sa poteškoćama u razvoju. Sa tim u vezi, neophodno je identifikovati probleme koji utiču na postizanje uspjeha u školi te ispitati koji faktori imaju uticaj na postizanje školskog uspjeha. Kroz istraživanje socijalno – ekonomskih faktora porodične klime, moguće je doći do saznanja u kojoj mjeri svi socijalni faktori porodice imaju uticaj na uspješnost djece sa poteškoćama u razvoju u školskim aktivnostima.

Svakodnevna odgojno-obrazovna praksa vremenom je sve više uvičala značaj porodice kada je u pitanju uspjeh učenika i potpuna realizacija zadataka savremene školske i porodične pedagogije (Jahić, 2015). Mnogi učenici imaju teškoće u učenju i dočivljavaju neuspjeh, što za njihov razvoj može imati dramatičan uticaj. Jedan od najvećih uzroka školskog neuspjeha jesu neadekvatni odnosi unutar porodice (Petković, Aleksić, 2003). Svaki problem s djecom, uključujući i neuspjeh u učenju i vladanju najadekvatnije može riješiti porodica, pravilnim porodičnim odgojem i stalnim nadzorom nad djetetom, uz saradnju i partnerske odnose sa školom (Jahić, 2015). Loš uspjeh učenika u školi nije samo porodični, već i opštendruštveni problem, jer može dovesti do odgojno-obrazovnih posljedica učenika, koje se manifestuju ne samo u porodici i školi, nego i široj zajednici. Za djecu sa poteškoćama u razvoju porodica, ali i socioekonomski prilike, imaju veći uticaj samim tim što su to djeца koja ispoljavaju duž ovlast od roditelja i koja trebaju za uspjeh u svim sferama života, uključujući i obrazovna postignuća, inkluzivnu sredinu koja prihvata različitosti.

Polazeći od navedenog, problem istraživanja je usmjeren na ispitivanje veza između socijalno ekonomskih uslova porodice i školskog uspjeha djece sa poteškoćama u razvoju. Problem istraživanja može biti dat i u formi naučnog pitanja: Da li socijalno ekonomski uslovi prodice uticaj na školski uspjeh djece sa poteškoćama u razvoju?

1.2.Predmet istraživanja

Predmet rada jeste da se ispitaju socijalno – ekonomski uslovi porodične klime i njihov uticaj na postignuća djece sa poteškoćama u razvoju. U tom kontekstu ispituju se faktori koji određuju socijalno – ekonomске uslove porodice, definiše se važnost porodice, uloge porodice kao i uticaji porodice na djecu sa druge strane. Također će se istraživati postignuća djece sa poteškoćama u razvoju.

1.3.Kategorijalno – pojmovni aparat

Porodična sredina predstavlja značajan faktor uspjeha ili neuspjeha u školi, a samim tim pogoduje i razvoju pozitivnih ili negativnih odgojno – obrazovnih posljedica. U kontekstu ovog istraživanja, u fokusu je nekoliko važnih kategorijalnih pojmoveva:

Porodica: osnovna društvena grupa koja u zavisnosti od istorijskog, ali i društveno-ekonomskog razvoja okuplja lica koja su vezana brakom i njihovim potomstvom, ali i još širi ili ući krug krvnih i drugih srodnika koji se udružuju sa ciljem zadovoljenja određenih potreba (Malahmetović, 2018). Porodica se, prema Grandić (2004) posmatra kao zajednica koja ima tri univerzalne karakteristike: to je zajednica polova i djece koja iz te veze nastaju, primarna zajednica u kojoj se razvija ličnost djeteta i zajednica koja obezbjeđuje psiho-socijalnu povezanost članova.

Dijete: Ljudsko biće koje još uvijek nije napunilo osamnaest godina života, osim ukoliko se na temelju zakona punoljetstvo ne stiče ranije (Konvencija o pravima djeteta, 1989).

Učenik: Potkonjak i Šimleša (1989) učenika definiraju kao ličnost koja u didaktičkoj organizaciji odgojno – obrazovnog rada usvaja i osvaja znanja, umijeća i navike, razvija svoje stvaralačke i druge sposobnosti, afirmiše i potvrđuje svoju ličnost. Polaskom u školu dijete dobija status “učenik”.

Škola: odgojno – obrazovna ustanova čiji je osnovni zadatak da ostvaruje ciljeve i zadatke koje je pred nju stavilo društvo i zajednica, a to je odgajanje i obrazovanje mlađih naraštaja. U najširem značenju pod pojmom škole obuhvaćene su: predškolske ustanove, osnovne, srednje, više, visoke škole i fakulteti, odnosno univerziteti (Jahić, 2015).

Socijalno – ekonomski status: ekonomsko i sociološko kombinirano ukupno mjerilo radnog iskustva kao i ekonomskog i socijalnog položaja pojedinca ili porodice u zemlji u odnosu prema drugima. Kada se analizira porodični socijalno – ekonomski status, ispituju se prihodi domaćinstva, obrazovanje i zanimanje, kao i kombinovani dohodak, dok se za socijalno – ekonomski status pojedinca procjenjuju samo njihovi atributi. Međutim, socijalno – ekonomski status se češće koristi za prikaz ekonomske razlike u društvu u cijelini (Malahmetović, 2018).

1.4. Ciljevi istraživanja

Primaran cilj rada usmjeren je na ispitivanje povezanosti između socijalno – ekonomskih uslova porodice, u kojima odrasta i razvija se dijete sa poteškoćama u razvoju, te pokazivanja da li ova veza postoji ili ne.

Pojedinačni ciljevi su definisani na sljedeći način:

- Ispitati da li obrazovanje roditelja utiče na uspješnost i postignuća djece sa poteškoćama u razvoju;
- Ispitati da li materijalni status porodice utiče na uspješnost i postignuća djece sa poteškoćama u razvoju;
- Ispitati da li veličina porodice utiče na uspješnost i postignuća djece sa poteškoćama u razvoju;
- Ispitati da li stambene prilike porodice utiču na školska postignuća djece sa poteškoćama u razvoju.

1.5. Sistem hipoteza

Glavna hipoteza

Socijalno – ekonomski status porodice (obrazovanje roditelja, materijalni status itd.) utiču na školska postignuća djece sa poteškoćama u razvoju

Posebne hipoteze:

- Obrazovanje roditelja utiče na uspješnost i postignuća djece sa poteškoćama u razvoju
- Materijalni status porodice utiče na uspješnost i postignuća djece sa poteškoćama u razvoju
- Veličina porodice utiče na uspješnost i postignuća djece sa poteškoćama u razvoju

- Stambene prilike porodice utiču na školska postignuća djece sa poteškoćama u razvoju
- Brišnost i pažnja roditelja utiče na školska postignuća djece sa poteškoćama u razvoju

1.6. Metode istraživanja

Prilikom sačinjavanja magistarskog rada koristiće se nekoliko metoda naučnog istraživanja. Uzimajući u obzir da je istraživanje strukturirano iz teorijskog i empirijskog dijela rada, tako će se odgovarajuće metode koristiti u oba segmenta istraživanja.

U teorijskom dijelu rada primjenju će naći sljedeće metode istraživanja:

- **Metoda teorijske analize:** Ova metoda podrazumijeva korištenje pedagoško-psihološke literature, priručnika, udžbenika, nastavnih planova i programa, stručnih i naučnih radova, enciklopedija itd., te omogućava da se nakon proučavanih izvora, prikupljenih činjenica i analiziranih veza i odnosa, proučavanih predmeta i pojava dođe do novih rješenja i naučnih zaključaka. U ovom radu metoda će naći primjenu prilikom prikupljanja i analize korištenih izvora za definisanje osnovnih pojmoveva, kao i pri proučavanju pisanih izvora teorijskog značaja, koji se odnose na uticaj socijalno ekonomski porodične klime na obrazovna postignuća djece sa poteškoćama u razvoju, te za interpretiranje podataka dobijenih istraživanjem.
- **Deskriptivno – analitička metoda:** Suštinu ove metode čini opisivanje pedagoških pojava, te proučavanje stanja onoga što je dominantno u pojavi. Njihovim opisom upoznajemo karakteristike tih pojava, te možemo pristupiti radu na poboljšanju karakteristika te pojave što predstavlja osnovni cilj svakog pedagoškog istraživanja, a to je unapređivanje pedagoške prakse. Kada je u pitanju posmarano istraživanje ova metoda će biti korištena sa ciljem prikupljanja i sređivanja podataka o uticaju socijalno-ekonomski porodične klime na obrazovna postignuća djece sa poteškoćama u razvoju, za unapređenje, vrednovanje i interpretaciju dobijenih podataka, za analiziranje podataka i sl.

Empirijski dio rada biće fokusiran na provođenje istraživanja među roditeljima djece sa poteškoćama u razvoju. Za tu svrhu primjenjuće se sljedeće naučne metode istraživanja:

- **Empirijsko – neekperimentalna (Survey metoda):** Ova metoda se najčešće koristi za ispitivanje mišljenja i stavova uže i šireg javnog mnijenja. Putem ove metode prikupljaju se podaci i materijal, a zatim se analiziraju i sintetiziraju. U istraživanju

ova metoda je korištena za ispitivanje mišljenja i stavova roditelja djece sa poteškoćama u razvoju.

- **Statistička metoda:** Putem ove metode vrši se statistička obrada dobijenih rezultata istraživanja. Ova metoda će u ovom istraživanju biti korištena pilikom obrade dobijenih rezultata istraživanja. Pregled rezultata će biti predstavljen deskriptivnom statistikom, dok će povezanost među varijablama kao i uticaji, biti mjereni statističkom metodom korelacije i regresije.

Instrument:

Osnovni instrument u istraživanju biće anketni upitnik. Za potrebe istraživanja sačiniti će se upitnik koji će biti segmentiran iz nekoliko dijelova, i to:

- Socjalno ekonomski uslovi porodice (obrazovanje roditelja, materijalni status, veličina porodice)
- Karakteristike djece sa poteškoćama u razvoju (uzrast djece, pol, stepen poteškoća u razvoju itd.)
- Uspješnost djece sa poteškoćama u razvoju koji će se mjeriti uspjehom u školi (uspjeh djeteta u školi, stepen zadovoljstva uspjehom u školi, pohaćanje vannastavnih aktivnosti, sposobnost socijalizacije itd.)

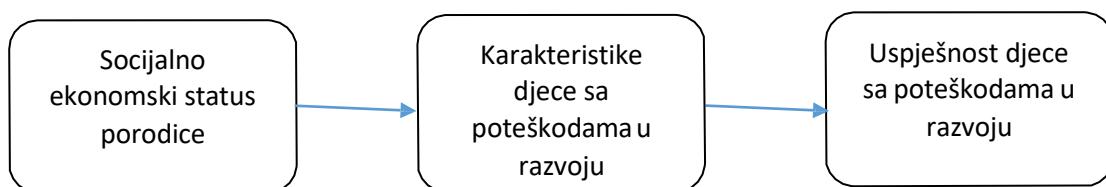
Uzorak:

Plan je da se u uzorak uključe roditelji djece sa poteškoćama u razvoju. Djeca čiji će roditelji biti uključeni u uzorak, jesu roditelji djece koja trenutno pohaćaju srednju školu. Plan je da u istraživanju učestvuje 50 roditelja.

Analiza i model istraživanja:

Model istraživanja kojim će se ispitati postavljene hipoteze predstavljen je na sljedeći način:

Gafikon 1: Model istraživanja za ispitivanje hipoteza

Izvor: Obrada autora koji izračuje master rad

Predloženi model istraživanja pokazuje na koji će se način ispitivati uticaj posmatranih varijabli. Za svrhu istraživanja određene su varijable kako slijedi:

- Socijalno – ekonomski status porodice, što će se istražiti kroz anketni upitnik. Tom prilikom učesnici istraživanja će da daju odgovore na pitanja o njihovom statustu poput: visine primanja, stanja zaposlenosti roditelja, stepen obazovanja roditelja, veličina porodice itd.
- Karakteristike djece sa poteškoćama u razvoju, što će se takoče ispitati kroz anketno istraživanje. Sva pitanja koja sačinjavaju predmetnu varijablu biće ispitana i vrednovana Likertovom skalom od 1 do 5, te će tako dobijeni rezultati, koji će biti kvantifikovani, koristiti za ispitivanje uticaja. Ispitaće se godine starosri djeteta, stepen poteškoća u razvoju, spretnost djeteta za učenje i usvajanje znanja, zainteresovanost za školu, zainteresovanost za vannastavne aktivnosti itd.
- Uspješnost djece sa poteškoćama u razvoju, takoče će biti ispitano primjenom upitnika. Roditelji djece sa poteškoćama u razvoju koji budu uzeli učešće u istraživanju, će ocijeniti, prema njihovoj percepciji, stepen uspješnosti djece. Njihovi stavovi prema uspješnosti djeteta će se takoče ispitati Likretovom skalom od 1 do 5. Ispitivaće se opšti uspjeh učenika u školi, učešće djece u vannastavnim aktivnostima, zainteresovanost djece za sticanje novih znanja itd.

Veza između analiziranih varijabli ispitaće se primjenom modela korelacije i regresije. Korelacionom analizom će se ispitati postojanje veze između analiziranih varijabli, dok će se jačina povezanosti mjeriti regresionom analizom. Pored toga, dobijeni rezultati istraživanja će biti prezentovani i deskriptivnom statistikom sa ciljem kvalitetnijeg prikaza i tumačenja dobijenih rezultata.

1.7. Vremensko i prostorno određenje predmeta istraživanja

Istraživanjem su obuhvaćeni roditelji djece s teškoćama u razvoju od I do IV razreda srednje škole za stručno obrazovanje i radno osposobljavanje u Sarajevu, a vremenski period u kojem je ralizovano je od januara do marta/aprila 2022. godine.

2. TEORIJSKA ANALIZA

2.1.Pojmovno određenje porodice i njene funkcije

Porodica se definiše, uglavnom kao osnovna društvena celija i kao jedna od najsloženijih, ali i najtrajnijih društvenih grupa. Porodica, kao takva, zahvata brojne sfere ţivota pojedinca, te se stoga i definiše sa brojnih aspekata poput filosofskih, socioloških, psiholoških, odgojnih, pa i pravnih i ekonomskih. Porodica predstavlja društvenu zajednicu sa kojom se svaki pojedinac povezuje, za kojom svaki pojedinac osjeća potrebu, jer ciljevi koji se ostvaruju u porodici predstavljaju temelje za kasniji ţivot pojedinca. Ţivot unutar porodice je zasigurno najintimnija sfera ostvarenja ţivota čovjeka. Golubović (1981) ističe da porodica predstavlja zajednicu polova i djece koje nastaju na temelju takve veze, pri čemu djeca mogu biti i usvojena. Isti autor tvrdi da je porodica primara zajednica unutar koje se razvija ličnost djeteta i koja, ujedno, obezbjeđuje psihosocijalnu povezanost članova. Za porodicu se takođe kaže da predstavlja posrednika između pojedinca i društva koja, kao takva, čini poveznicu između društvenog sistema, pojedinca, te ispunjava funkcije društva samo u slučaju kada je u funkciji njenih članova kao ličnosti. Porodica predstavlja bilošku i edukativnu grupu. To predstavlja njenu temeljnu društvenu funkciju. Biološka funkcija se prepoznaje u zadovoljenju polnog nagona pojedinca, u zadovoljenju emotivnih potreba, te potreba za reprodukcijom odnosno raćanjem i odgojem djece, te produženje ljudske vrste. Porodica, takođe, predstavlja okruženje koje daje osjećaj pripadanja roditeljima, pripadanja porodici, razvija ljubav i poštovanje među članovima porodice, sigurnost, stabilnost na takav način koji se ne može osigurati niti u jednom drugom obliku organizacije niti se djetetu može pružiti na neki drugi način. Kada ne bi postojala porodica tada dijete ne bi moglo stići oblike ponašanja koji su za čovjeka tipični jer se rođenjem ne stiču oblici ponašanja, oni se u porodici usvajaju. Porodični uslovi mogu značajno da se odraze i na socijalnu diferencijaciju kao i šanse djeteta da se razvija kroz školovanje i njegov uspjeh u školi.

Kuvačić (2004) porodicu definiše kao primarnu društvenu grupu koja uključuje odrasle osobe različitog pola, jedno ili više vlastite ili usvojene djece, a karakteriše je i zajedničko prebivanje, ekomska saradnja, srodstvo, razmnožavanje te psihosocijalna veza među članovima. Ovako data definicija porodice fokus daje na porodicu kao zajednicu, potom na porodicu kao zajednicu u kojoj se razvija ličnost djeteta, ekonomsku zajednicu i zajednicu stanovanja, te zajednicu koja omogućava psihosocijalnu povezanost.

Sociološke analize koje tretiraju pitanje porodice, isti posmatraju kao «kolijevku čovječanstva», potom, posmatraju je kao «vezu između biološkog i socijalnog», kao «segment društvenog sistema» te kao «primarnu društvenu zajednicu». Majstorović (2007) ističe da je porodica mjesto gdje su međuljuski odnosi najintenzivniji, najbogatiji i koji predstavljaju najbolje okruženje za razvoj djeteta, ali i za brigu o drugim članovima porodice.

U svakom slučaju, kada se definiše porodica uglavnom se ističe njen značaj kao prvo bitne društvene grupe, zajednice, koja ima vitalnu važnost za svakog pojedinca, a posebno za djecu sa poteškoćama u razvoju koja puno duže nego ostala djeca trebaju potporu, odnosno podršku u savladavanju svakodnevnih zadataka i obaveza. Zbog navedenog, može se kontatovati da porodica za djecu s teškoćama u razvoju predstavlja temelj ostvarenja i uključivanja u široku društvenu zajednicu. Iz svega navedenog proizilazi da je porodica nezamjenljiva sredina u životu pojedinca, u životu djeteta i temeljni je faktor koji utiče i oblikuje rast i razvoj djeteta, posebno one djece koja iz bilo kojeg razloga pokazuju znakove drugaćijeg u odnosu na ostale.

Za porodicu se često kaže da predstavlja instituciju kojom se prenose geni i kultura. Čini se da je prvi aspekt - prenos gena, dominantan u raspravi o funkciji porodice posljednjih godina, gdje je drugi aspekt izgubio na važnosti. Neki čak vjeruju da porodica kao institucija osim gena nema dalju važnost za djetetov kognitivni, emocionalni ili društveni razvoj (npr. Harris, 1995). Iako su, bez sumnje, geni vrlo relevantni za brojne aspekte razvojnog procesa, ne treba zaboraviti da se unutar porodice ne prenose samo geni s generacije na generaciju već i znanje i kultura.

Svaka društvena zajednica porodicu prepoznaje kao osnovu u kojoj ljudsko društvo nastaje odnosno iz kojeg nastaje, te tako predstavlja najstariju, ali i najtrajniju društvenu zajednicu. S obzirom na to da je porodica primarna društvena zajednica i da postoji od kada postoji i ljudsko društvo ona povezuje biološko i socijalno koje se vezuje za pojedinca, ali se razvija i usavršava kako se razvija ljudsko društvo, te nastoji da odgovori na sve izazove savremenog doba.

Posmatrano sa društvenog aspekta porodica predstavlja, odnosno porodica vrši bitnu posredničku funkciju od koje zavisi društveno kulturni razvoj, kontinuitet, ali i stabilnost te opstanak svake društvene zajednice.

Iako se možda na prvi pogled može činiti da pojам porodice nije dovoljno jasno određen, te da nema potrebe da se definiše, pokušaj njenog definisanja i pojašnjenja može da bude mnogo složeniji nego što se to čini u prvi mah. Iz tog razloga samo definisanje ovog pojma treba da bude sveobuhvatno, potpuno sa ciljem da niti jedna porodična zajednica ne bude odbačena ili označena kao neprihvataljiva, odnosno kako ne bi bila marginalizovana.

Stoga se prilikom pojašnjenja porodice pojavljuju brojna pitanja koja se vezuju za istorijski razvoj, za strukturu, za funkciju, odnose prema globalnom društvu, te unutrašnje odnose i dinamiku. Uzimajući ovakve okolnosti u obzir, ne iznenađuje da su se prilikom pojašnjenja porodice pojavile brojne teorije i istraživanja kako bi se došlo do spoznaje o nastanku i razvoju čovjeka.

Porodica ima osnov u emocijama, ljubavi i privlačenju i obiljetena je zajedničkim stanovanjem kao i ekonomskom saradnjom članova porodice. Oduvijek je bila i ostala primarna zajednica u kojoj se razvija ličnost djeteta, jačaju se emocije jer porodica i emotivna zajednica koja ima zadatku da osigura optimalne uslove za pravilan fizički i psihički razvoj djeteta, te za njegovu pripremu za život u društvu (Meleš, 2003). Porodica se razlikuje od drugih zajednica po tome što predstavlja okruženje sigurnosti međusobnog prihvatanja unutar kojeg se pojedinac osjeća slobodnim i bez ograničenja u vlastitom djelovanju.

Kada je u pitanju razvojna funkcija porodice, u smislu razvoja djeteta, tu je važno pomenuti da unutar porodice dijete stiče prve utiske o spoljnem svijetu, prima savjete i postaje svjesno okruženja u kojem bitiše. Smatra se da roditelji prilikom odgoja djece imaju udio oko 70%, dok preostalih 30% dolazi od strane vrtića, škole, te šire sredine (Imširagić i Hukić, 2010). Unutar porodice oblikuju se prvi socijalni stavovi djeteta, navike za rad i red. Odgojni stil koji roditelji primjenjuju će u mnogo čemu odrediti razvoj kasnije ličnosti djeteta. Porodica je ta u kojoj dijete stiče osnovu odgoja koje se kasnije nadograđuje kroz odgojno obrazovne institucije koje dijete tokom života pohađa. Roditelji djetetu omogućavaju sticanje prvih iskustava za razvoj, za sve vrste učenja, te na taj način utiču na kasnije obrazovanje i razvoj djeteta. Roditelji koji imaju dijete sa teškoćama u razvoju ili sa trajnim zdravstvenim problemima, psihičkim probleminama, nalaze se u veoma složenoj situaciji. Ova djeca roditelje trebaju mnogo više nego djeca koja nemaju smetnje u razvoju, a roditelji trebaju pomoći cijele društvene zajednice i društvenih struktura (Impiragić i Hukuć, 2010). Zbog navedenog, od posebne je važnosti da roditelji imaju podršku stručnjaka, a posebno socijalnih radnika koji treba da kroz proces savjetovanja osnaže roditelje te da uz zajedničku saradnju u ranom djetinjstvu dijete s teškoćama u razvoju otkrije svoje sposobnosti. Od toga će zavisiti terapija i uključivanje djeteta u sve društvene sfere.

Savremena porodica suočena je sa brojnim izazovima, teškoćama, te nastoji da se održi i da ispuni prepostavljene funkcije i očekivane uloge. Promjene u društvu su veoma izražene, brze, te kao takve ostavljaju snažne posljedice po porodicu kao osnovnu društvenu cjeliju. Uzimajući u obzir da se porodica najčešće definije prema funkcijama, ovom prilikom će se i identifikovati neke od tih funkcija.

U literaturi (Hrnjica, 1990) spominje se:

- Reproduktivna funkcija
- Odgojna funkcija
- Funkcija društvenog polođaja
- Ekonomski funkcija i
- Funkcija pruđanja zaštite.

Reproduktivna funkcija porodice ogleda se u tome što porodica predstavlja okruženje u kojem se djeca rađaju, odgajaju, usmjeravaju i dalje uključuju u cijelokupan društveni život. Na temelju pomenutog, opšte je prihvaćeno da djeca budu rođena u porodici, da imaju roditelje, oca i majku koji osjećaju odgovornost za život djeteta. Reproduktivni cilj porodice jeste produženje vrste jer ukoliko nema stvaranja potomstva, tada bi nestao i kontinuitet života ljudske zajednice (Hrnjica, 1990). Uzimajući u obzir sve prisutnije ekonomski, politički kao i druge poteškoće u zajednici, savremenu porodicu sve više karakteriše smanjeni natalitet čime se ostavljaju tragovi i na njenu reproduktivnu funkciju. S tim u vezi, danas se sve veći broj bračnih parova odlučuje na jedno ili dvoje djece, jer često strahuju da ukoliko budu imali više djece neće biti u mogućnosti da im osiguraju potrebne odnosno optimalne uslove života.

Naredna funkcija porodice jeste odgojna funkcija. Odgoj djeteta počinje upravo u porodici. U porodici se rađa novi čovjek, započinje proces njegovog ljudskog razvoja i oblikovanja. Unutar porodice se stiču uslovi za dalji odgoj u svim sferama života pojedinca. Odgojna funkcija porodice ne može se kompenzirati niti sa jednim drugim edukativnim oblikom, a to sve zbog toga jer porodicu spoznaje kao najbližu i najprirodniju. Prva iskustva dijete stiče unutar porodice, tu izgrađuje svoje stavove, uspostavlja odnose sa okolinom izvan porodičnog sistema. Isto tako, vrijednosti koje su u porodici stečene ostaju za cijeli život (Vukasović, 1998). Odgojna funkcija porodice se prepoznaje kao njena najstarija funkcija, ali i najvažnija. U porodici započinje proces primarne socijalizacije nakon koje se dijete razvija u samostalnu odraslu osobu kroz upoznavanje sa drugim ljudima, kroz uspostavljanje kontakata, te kroz prihvatanje navika kulturnog ponašanja. Djeca svoj život započinju uglavnom u porodici u kojoj provode prve godine svoga života, obrazovanja i najvažnije godine svoga odrastanja.

Porodica je prva odgojna jedinica odnosno sredina, i opravdano je da se odgoj djeteta i započne u roditeljskom domu, odnosno da se porodica pripremi za dijete, za život u zajednici (Maleš, 2003).

Primarna obiljetja porodice kao odgojne funkcije ogledaju se kroz jedinstvenost cilja porodice, sadržaj principa, te elemente odgoja. Razvojni i odgojni sadržaji koji su pačljivo odabrani, treba da predstavljaju garanciju odgoja ličnosti koja će da posjeduje opštu kulturu kao i znanja koja su neophodna za život u savremenom okruženju, odnosno u savremenoj zajednici.

Naredna funkcija porodice jeste funkcija društvenog položaja. Kada se dijete rodi u nekoj porodici ono već tim rođenjem stiče određeni društveni položaj. Tačnije, rođenjem u porodici dijetetu je određen društveni položaj koji i kasnije, u određenim aspektima određuje njegov odgoj, školovanje, mogućnost školovanja, te dalji napredak. Upravo zbog navedenog ne može se reći da sve porodice nude iste mogućnosti za svako dijete, te samim tim djeca, prije nego steknu odgovornost za svoj društveni položaj već imaju određeno usmjerenje koje su stekli rođenjem u konkrentnoj porodici. Društveni položaj konkretne porodice takođe određuje i obavljanje brojnih funkcija, što u konačnici odražava na njenu produktivnost kroz obezbjeđenje potrebnih uslova koji su neophodni za pravilno odrastanje djeteta.

Funkcija porodice koja je posebno važna jeste i ekomska funkcija. Ova funkcija je do danas dočinjela brojne promjene. Prvobitna porodica je bila tako organizovana da je proizvodila sve ono što je za život potrebno, dok savremena porodica ne proizvodi skoro ništa za sebe nego je usmjerena ka tome da osigura sredstva kojima će kupiti ono što za život treba. Da bi se ekomska funkcija porodice pravilno ostvarivala, porodica je postala obavezna da svojim prihodima osigura zadovoljanje egzistencijalnih potreba svih članova porodice. Prihodi koje porodica ostvaruje u velikoj mjeri ili slobodno možemo reći potpuno, određuju stabilnost i razvoj porodice (Imširagić i Hukić, 2010). Uzimajući u obzir navedeno, porodice djece s teškoćama u razvoju, posebno one koja zahtijevaju stalnu brigu jednog člana porodice, nerijetko su onemogućene da kao ostale ostvaruju ekomske funkcije, zbog čega se često za takvu porodicu veće slabiji životni standard, a nerijetko su ta djeca onemogućena da ravnopavno participiraju u obrazovnom procesu, te samim tim, onemogućeno im je da na isti način ostvaruju obrazovnu funkciju koja je prethodno pomenuta.

Na kraju, iako ne manje značajna, u literaturi se pominje i funkcija pružanja zaštite (Vukasović, 1998). Iako je u savremenom društву funkcija pružanja zaštite slabije izražena nego ranije, činjenica je da neki oblici porodične zaštite zasigurno neće propasti, odnosno neće nestati.

Tu se prije svega misli na:

- biološku i prirodnu zaštitu koja se odnosi na podizanje, njegovanje te čuvanje djece
- pravna zaštita, odnosno zastupanje
- ekomska zaštita koja se ogleda kroz izdržavanje i nasljeđivanja.

Porodica svakako predstavlja prvu jedinicu koja pruža zaštitu članovima, posebno djeci čija zaštita treba da bude primaran cilj. Pored funkcija koje su pomenute, postoje i takve funkcije koje porodica kao temeljna društvena zajednica treba da ostvaruje, a koje se ogledaju u zadovoljenju primarnih i sekundarnih potreba koje, svake zasebno, doprinose definisanju tivota svakog pojedinca. Iako su se neke funkcije porodice tokom istorijskog razvoja mijenjale i bile uzrokovane brojnim društvenim i ekonomskim previranjima važnost porodice unutar ljudske zajednice ostala je nepromijenjena. Često se ističe da je porodica jedno mjesto gdje se stvara čovjek. To je mjesto koje je, kako se u stručnoj literaturi navodi (Janković, 2008), određeno društvenim i biološkim zakonitostima.

Svaka od pomenutih funkcija porodice su povezane sa drugom, te se nalaze u međusobnom odnosu, tj. međusobno se upotpunjavaju. Stoga porodica i predstavlja temeljnu društvenu zajednicu koja objedinjuje sve funkcije, a čijim se pravilnim ostvarenjem nastoje osposobiti članovi porodice na uspješno djelovanje unutar društvenog sistema. Zadaci koji se postavljaju unutar porodice čvrsti su temelj cjelokupnog tivota svakog člana porodice te, bez obzira na to koliko se društvo trudilo da preuzme neke zadatke i funkcije porodice, teško da će to ikada moći ili da će se moći pronaći neka alternativa porodici (Mijatović, 1995). Dakle, porodica je neodvojiva od društva, ali isto tako kao zaseban mikrosistem ima važno mjesto u tivotu svakog pojedinca, posebno u tivotu djece s teškoćama u razvoju koja duže nego ostala trebaju podršku roditelja i bližih članova porodice (Gadžo-Šašić; Hadžimuhović, 2021).

Iz svega prezentiranog proizilazi da porodica kroz realizaciju njenih funkcija i zadataka jača svoju funkcionalnost naravno uz podršku uže i šire zajednice ukoliko i kada je to potrebno, jer ne treba smetnuti s uma, kako je i spomenuto, da iako porodice ima nezamjenjivo mjesto u tivotu djeteta s teškoćama u razvoju da zbog izazova s kojima se suočavaju trebaju podršku, bar u određenim okolnostima (obrazovanje, organizacija brige o djetetu dok je roditelj na radnom mjestu, podrška u finansiranju stručne podrške itd.) važnih društvenih aktera. Naravno ta podrška treba biti sistemska i zasnovana na važećim međunarodnim i nacionalnim propisima.

Dakle, može se na kraju konstatovati da je funkcionalna ona porodica koja pokazuje zadovoljavajući stepen ispunjenja temeljnih zadataka bez obzira da li koristi određene socijane benefite tj. podršku (u slučaju da je jedan ili više članova s invaliditetom) jer u svemu je ključno da taj mikrosistem (porodica) pokazuje zadovoljavajući stepen ispunjenja ključnih zadataka, odgovara na razvojne potrebe članova porodice, jača podršku i saradnju, te kreira uslove za razvijanje zdravih i zrelih članova u granicama njihovih intelektualnih mogućnosti i

kreativnih potencijala (Golner – Vukov, 1988). Stoga, porodica koja je funkcionalna karakteristična je po koheziji, komunikaciji, interakciji, osjećaju pripadnosti kao i zadovoljenju psiholoških i drugih potreba.

2.2.Djeca s poteškoćama u razvoju i njihov položaj u BiH društvu

Djeca se u različitoj dobi razvoja razlikuju po brojnim karakteristikama koje mogu biti tjelesne, fizičke, intelektualne, može se posmatrati ponašanje ili neke lične vještine. Razlike među djecom proizilaze iz različitih iskustava, životnih uslova, potom kulturnih razlika, nasljednih osobina, sposobnosti djeteta da uči, te su određene tjelesnim i intelektulnim sposobnostima.

Potrebe koje ima svako dijete, poput emocionalnih potreba, potreba za kretanjem, socijalna interakcija, potreba za razumijevanjem su pod uticajem okruženja i uticaju na svakodnevno funkcionisanje djeteta. Kod neke djece ove potrebe su dobro organizovane, dobro su koordinirane u stalnom neurološkom razvoju. Sa druge strane, kod neke djece ove potrebe su naglašenije, jer se nisu organizovale u onim momentima kada je to trebalo. Takve potrebe su posebne potrebe i pod tim terminom se obuhvata pažnja i podrška djeci koja iz bilo kog razloga ispoljavaju zahtjeve za drugaćijim pristupom u procesu razvoja obrazovanja, zadovoljenja svakodnevnih potreba, privremenih ili trajnih (Zrilić, 2013). S tim u vezi, dijete i učenik sa posebnim potrebama, misli se na posebne odgojno – obrazovne potrebe, jeste dijete koje ima teškoće prilikom učenja koje su značajno veće u odnosu na vršnjake, te je stoga takvom djetetu potrebna posebna odgojno – obrazovna podrška (Golner – Vukov, 1988). Pored toga, djetetom sa posebnim odgojno – obrazovnim potrebama smatra se i svako dijete koje postiže natprosječne rezultate koje su rezultat natprosječnih intelektualnih sposobnosti u jednom ili više područja. U kontekstu ovog istraživanja fokus je na djeci sa posebnim potrebama odnosno djeci sa razvojnim poteškoćama, koja ostvaruju ispodprosječne rezultate u učenju u odnosu na vršnjake, odnosno fokus je na djeci koja imaju neka fizička ili mentalna oštećenja.

Ukoliko se posmatra predškolski razvoj djeteta u kontekstu obrazovanja i odgoja, razlikuju se tri tipa posebnih i specifičnih potreba djece sa poteškoćama u razvoju, i to :

- Potencijalne poteškoće u razvoju koje može da ima dijete koje je tokom trudnoće ili poroda ili eventualno nakon poroda, bilo izloženo nekim rizičnim faktorima poput nepotpune porodice, bolesti u porodici itd. Ovde se mogu svrstati i situacije kada aspekt razvoja djeteta značajnije odstupa od ostale djece. To može biti, na primjer, sporiji motorički razvoj (Zrilić, 2013).

- Mogu da se pojave prolazne poteškoće koje može da ima svako dijete zbog većih očekivanih razvojnih i periodnih raskoraka koji se pojavljuju između potreba djeteta i mogućnosti koje ima u pojedinim fazama razvoja. To mogu biti neki krizni periodi, pojave poput negativnosti, mucanja itd. Poteškoće u razvoju mogu da budu i prolazne, a koje dijete dođivi zbog neke traume u ţivotu. To može da bude smrt u porodici, rođenje brata ili sestre, boravak u bolnici, polazak u vrtić ili školu itd.
- Poteškoće u razvoju mogu da budu i trajne, a javlja se kad dijete kod kojeg potencijalne ili prolazne poteškoće nisu uočene pravovremeno ili su uočene, ali nisu pravilno tretirane. U ove pteškoće može da se ubroji dijete koje je odgajano u dječjem domu, ili dijete koje je zbog zdravstvenih problema rano djetinjstvo provelo u bolnici. Dakle, u najširem smislu riječi, djeca sa teškoćama u razvoju jesu djeca koja imaju poteškoće u intelektualnom, motornom, senzornom ili pak socijalnom i emotivnom razvoju. U osnovi, ovdje se radi o djeci koja imaju oštećenja vida i sluha, govora, glasa i jezika, potom, sništene intelektualne sposobnosti, djeca s autizmom, poremećajem pačnje te teškoćama u učenju (Zrilić, 2013).

Djeca sa određenim teškoćama imaju karakteristike koje su samo njima svojstvene i po kojima se razlikuju u odnosu na drugu tipičnu djecu istog uzrasta. Kako će biti stepen razvoja te djece zavisi od teţine oštećenja, ali i uslova koji proizilaze iz njegove društvene sredine ili uslova koje mu društvo pruţa kako bi dijete bilo u mogućnosti da se razvija odnosno da svoje sposobnosti razvija na što je moguće bolje načine, te da iskoristi potencijale koji su mu raspoloživi.

Iz svega proizilazi da djeca sa teškoćama u razvoju u najširem smislu jesu djeca koja imaju oštećenja vida, sluha, poremećaj govorno – glasovnoj komunikaciji, djeca koja imaju promjene povezne sa organskim faktorima ili psihozom, djeca u poremećajima ponašanja, motorička oštećenja, sništenim intelektualnim sposobnostima, djeca koja imaju autizam, djeca sa višestrukim teškoćama, zdravstvenim teškoćama te neurološkim ošećenjima.

Djeca sa poteškoćama u razvoju u cijelom svjetu uključujući i BiH trebala bi imati pristup svim ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima na istoj razini kao i djeca bez razvojnih teškoća. Dakle, kako se i propisuje pojedinim međunarodnim dokumentima (Konvencija o pravima djeteta, 1989) drţave su duţne da poštuju i da osiguraju svakom djetetu prava bez diskriminacije po bilo kojoj osnovi (rasa, boja kože, pol, jezik, vjera, politička, vjerska ili druga uvjerenja, teškoće u razvoju, porodično porijeklo ili nekih drugih okolnosti).

U vezi s navedenim može se konstatovati da je također odgovornost svake države da obezbjedi obavezno pohaćanje i završetak osnovnog i srednjeg obrazovanja, prema mogućnostima djeteta. Uprkos ovakvim okolnostima, veliki broj djece nije obuhvaćen osnovnim obrazovanjem. Ograničena primjena pomenutog principa vidljiva je kod primjene inkluzivnog odgoja i obrazovanja kako u osnovnim tako i u srednjim školama, na način da se ne obezbjećuje dovoljan broj stručnih mobilnih timova koje treba da čine defektolog, logoped, psiholog, socijalni radnik, fizijatar, kao i podrška nastavnicima u provođenju nastave sa ovom djecom. Najveći broj škola nije prilagođen uslovima koje trebaju djeca sa poteškoćama u razvoju (Situaciona analiza stanja prava djeteta u BiH, 2012).

BiH je usvojila brojne zakone i politike, potpisala je i međunarodne konvencije kojima se svakom djetetu, bez diskriminacije po bilo kom osnovu, osigurava pravo na kvalitetno obrazovanje kao i jednake mogućnosti. Ipak, način implementacije pomenutog i dalje je upitan. Ukoliko se posmatraju zakonski dokumenti moguće je prepoznati prilično slabo uređene odredbe koje definišu pitanja odgojno – obrazovne inkluzije.

Tako se stiče utisak da obrazovne politike u BiH ne ispunjavaju uslove na koje se BiH obavezala kroz potpisivanje različitih sporazuma i konvencija koje se vezuju sa socijalnu isključenost i ostvarenja prava djece sa poteškoćama u razvoju niti su isti u skladu sa razvijenim Strategijama socijalnog uključivanja u BiH (Kafedžić et al 2009). Tako je u Strategiji socijalnog uključivanja Federacije BiH za period od 2021. do 2027. godine ukazano na cilj poboljšanja inkluzivnosti obrazovnih sistema, onosno jednaki pristup obrazovanju čime se smanjuje broj osoba bez znanja i vještina njihovih integracija na tržište rada. Potom, pomenuta Strategija ukazuje na potrebu uspostave sistema rane detekcije i intervencije za djecu u riziku i sa razvojnim poteškoćama, mjere smanjenja ranog napuštanja školovanja, te povećanje obuhvata predškolskim obrazovanjem. U istom dokumentu se konstatiše da su neznatna izdvajanja iz budžeta za pomoć porodicama koje ne mogu obezbjediti školovanje djeci. Stoga je posebno izražen rizik napuštanja školovanja posebno kod djece s poteškoćama u razvoju, djece bez roditeljske zaštite i romske djece. Takođe, u Strategiji je ukazano na potrebu i važnost socijalne inkluzije po cijelokupno društvo, a jedan od ključnih pravaca djelovanja treba biti potpuno inkluzivno obrazovanje. To znači da djeca koja imaju razvojne poteškoće se ne odvajaju u posebne škole, već da obrazovanje stiču sa vršnjacima. Ta praksa je dobra kako za djecu s poteškoćama, tako i za onu koja nemaju poteškoće, jer ih uči kako da budu saosjećajniji, otvoreniji i u prilici da vide da se i druga djeca trude, uče i stiču znanja.

Obrazovanje djece s poteškoćama u razvoju prepoznato je kao prioritetan interes i sastavni dio obrazovnog sistema koji je definisan zakonskom regulativom koja ovu oblast pokriva.

Regulatorni okvir u FBIH je unaprijeđen, ali se djeca sa poteškoćama u razvoju i dalje svakodnevno suočavaju sa značajnim preprekama u pristupu raspoloživim i kvalitetnim uslugama. Uključivanje i jaka saradnja svih relevantnih faktora kako bi se svoj djeci u BiH, posebno najranjivijima, pružile fer šanse, adekvatna zaštita, priznanje i ohrabrenje da učestvuju na osnovu svojih neprocenjivih sposobnosti treba da bude zajednička misija svih važnih aktera.

Kada su u pitanju zvanične ocjene u BiH za 2018. godinu koje govore o zaštiti djece sa poteškoćama u razvoju, BiH je dobila ocjenu 0,519 od moguće ocjene 1, za svoje akcije za zaštitu djece sa poteškoćama u razvoju, što je neznatno bolji rezultat od Indeksa 1.0 kada je postignuta ocjena 0,333 i BiH (2010. godina) bila posljednja od devet zemalja u kojima je pilotiran Indeks (UNICEF, 2019). Pomenuti indeks jeste pilot indeks kojim se mjeri stepen zaštite djece sa poteškoćama u razvoju u posmatranim zemljama. Ono što je posebno porađavajuće je činjenica da su usluge za djecu sa poteškoćama u razvoju dobile najnižu ocjenu (0,233), dok se u istom izvještaju (UNICEF, 2019) navodi da je pristup svim javnim prostorima za djecu sa poteškoćama u razvoju ograničen, posebno u ruralnim područjima.

2.3.Porodica i djeca sa poteškoćama u razvoju

U prethodnim dijelovima rada pokazano je da porodica ima značajan uticaj na obrazovanje i postignuća djece bez obzira da li se radi o djeci sa ili bez poteškoća u razvoju. Navedeno proizlazi iz činjenice što je porodica ta koja je najviše fokusirana na dijete i koja mu može u značajnoj mjeri olakšati obrazovanje i školska postignuća. Članovi uče porodice posebno važno mjesto imaju u postizanju obrazovnih/školskih postignuća djece sa poteškoćama u razvoju jer isto kao što duće trebaju podršku za obavljanje svakodnevnih aktivnosti tako djeca s teškoćama u razvoju duće i izraženije trebaju podršku roditelja u siticaciju saznanja u školama.

Roditelji koji podižu dijete sa poteškoćama u razvoju najčešće moraju tome podrediti cijeli svoj život. Stoga je ovim roditeljima neophodna podrška društva, kako druga djeca u takvim porodicama ne bi bila izolovana i kako ne bi trpila zbog pretjerane brige oko djece koja zaista i trebaju veći stepen roditeljske pažnje. Djeca s teškoćama u razvoju zbog svojih specifičnosti nerjetko zahtjevaju i neke dodatne potrebe angažmana stručnjaka (logopeda, defektologa i sl.), češće su skloni oboljevanju i češće trebaju zdravstvene usluge od druge djece, što sve skupa negativno može uticati na socioekonomski aspekt porodice.

Takoče, navdenom treba dodati činjenicu da je zbog konitinurane brige o djetetu (što ovisi od vrste teškoće, ali najčešće zahtjevaju češću brigu bar jednog člana porodice) najčešće jedno od roditelja, najčešće majka, nezaposleno (Gadžo-Šašić; Hadžimuhović, 2021).

Značajnost porodice u ţivotu svakaog djeteta, uključujući i djecu s teškoćama u razvoju potvrđuju rezultati dostupnih istraživanja (Imširagić i Hukić, 2010) prema kojima roditelji u odgoju djece učestvuju sa 70% dok preostalih 30% određuju vrtić, škola i šira socijalna sredina. Kada se govori o porodicama djece s teškoćama u razvoju takoče je vaţno imati u vidu da prema dostupnoj literaturi (Hrnjica, 1990) unutar tih porodica češće dolazi do narušenih porodičnih odnosa. Pojedina istraživanja koja su bila usmjerena na porodice sa djecom s teškoćama u razvoju, ukazuju na neka specifična obiljetja koja se za ove porodice vezuju, a koje se najčešće prepoznaju kroz sukobe, svačе, pa i fizičke obraćune (Dizarević et al, 2017). Takoče, veliki broj roditelja ima osjećaj stida od sredine zbog toga što ima dijete sa teškoćama u razvoju. Za ove porodice je čest slučaj gubitka volje za ţivotom, javlja se depresija, dok većina roditelja osjeća potišnost koja se dalje odraţava na njihov lični ţivot (Dizarević et al, 2017). Pojedini roditelji koji imaju dijete sa poteškoćama u razvoju u neformalnim komunikacijama ističu kako nemaju vremena za sebe jer se bave prvo djetetom te zbog djeteta zanemaruju svoje potrebe. To dalje vodi ka fenomenu «prezasićenosti djetetom» i «roditeljskog izgaranja», te totalne posvećenosti. Sa druge stane, često dolazi do gubitka ličnog i partnerskog odnosa.

Pojačano prisustvo porodičnih konflikata kod porodica u kojima ţivi dijete sa teškoćama u razvoju, pojačava nesigurnost u porodici kada je u pitanju budućnost takvog djeteta, jer su njegove mogućnosti i postignuća često neizvjesne, dok je vaspitanje takve djece mnogo složenije, kompleksnije nego kod druge djece. Neki autori (Imširagić i Hukić, 2010) ističu da poteškoće u odgoju djece sa teškoćama u razvoju mogu poizilaziti iz nepoznavanja modela vaspitanja djece sa teškoćama u razvoju. Mali je broj roditelja koji imaju takva iskustva iz socijalnog okruţenja, jer se porodični modeli grade upravo po uzoru na «klasičnu» porodicu. Kada se ovome pridodaju i brojna negativna osjećanja prema sebi, prema djetetu i sredini, poput odbijanja krivice, stida, ogorčenosti, zavisti, očaja, tuge, tada postaje jasno kakva je to porodična klima i dinamika u porodicama sa djecom sa poteškoćama u razvoju, te zbog čega se tu i pojavljuju učestali konflikti (Milosavljević i Jugović, 2009). Osjećanje krivice nekada izaziva i to da se porodice u nekim situacijama izoluju od sredine u kojoj ţive. Osjećanje biološke neadekvatnosti zbog ročenja djeteta sa poteškoćama u razvoju predstavlja veoma stresan faktor koji pojačava porodične konflikte.

Posmatrano sa aspekta partnerskih odnosa istraživanja, kako navode Milosavljević i Jugović (2009), pokazuju da supružnici iz ovih porodica imaju neuporedivo slabija slaganje, odnosno zajednički stav, što često vodi ka konfliktu među partnerima u odnosu na one partnere koji nemaju dijete sa poteškoćama u razvoju. Čest je slučaj da su očevi odnosno muževi skloni da «pobjegnu» iz takvog okruženja, braneći se intelektualizacijom (Milosavljević i Jugović, 2009). Na temelju navedenog, može se zaključiti da socio-ekonomski aspekt porodice zasigurno utiče na obazovanje djece sa poteškoćama u razvoju. Povećani izdaci za stučni rad sa djetetom, sa jedne strane, te ograničenih a često i nemogućih pristupa tržištu rada, ove su porodice često u većoj mjeri izložene riziku siromaštva. Često tive u lošijim socio-ekonomskim uslovima, što se odražava, negativno i po obrazovne rezultate djeteta.

Kada je u pitanju razmatranje dinamike roditeljskih odnosa važno je imati u vidu da učestalost pojave različitih kategorija djece sa teškoćama u razvoju nije ista u svim socijalno-ekonomskim grupacijama stranovništva. Socijalno-psihološka istraživanja pokazuju da je u takvim porodicama, u kojima tive dijete sa teškoćama u razvoju, i sama dinamika porodičnih odnosa drugačija, te se toj dinamici ne treba pripisivati samo posljedica razvojnih teškoća (Hrnjica, 1990). Svaka bolest ili teškoća u razvoju nameće specifične probleme djetetu i porodici, pojavljuju se specifični stresovi, te posebni zahtijevi izdržljivosti kako djece tako i roditelja. Pojavljuju se sve veći bračni problemi, a često se i funkcionisanje porodice kao zajednice izmjeni. Problemi koji se pojavljuju u većoj mjeri zavise od ljudi više nego od konkretne teškoće koja se desi (Dejvis, 1996). Brojne studije su provedene sa ciljem da se istraže porodice u kojima odrastaju djeca sa teškoćama u razvoju. Tako je Knoll (1992) utvrdio da skoro $\frac{1}{4}$ ovih porodica doživljava poremećaj sna zbog pretjerane brige za djetetom. Kirk (1998) dolazi do saznanja da se anksioznost takoče pripisuje brizi za dijete.

Goldberg et al (1995) pokazuju da porodice koje imaju dijete sa teškoćama u razvoju u narednim fazama i ciklusima tivota mogu iznova imati osjećaje krivice, gubitka i ljutnje zbog rođenja djeteta sa teškoćama u razvoju. Vetere (1993) spoznaje da kod porodica u kojima odrasta dijete sa teškoćama u razvoju često imaju redolijed tivotnih događaja koji je drugačiji od uobičajenog.

Uzimajući u obzir navedeno, može se samo pretpostaviti složenost svakodnevnih problema i poteškoća sa kojima se suočavaju porodice djece sa poteškoćama u razvoju, a što, kako je pomenuto, doprinosi riziku slabijih socioekonomskih uslova porodice. Stoga je neophodno, uz postojeća prava, kreirati i dodatne mjere uključivanja važnih društvenih aktera u pružanju podrške, što sve zajedno može pridonijeti većim obrazovnim postignućima djece sa poteškoćama u razvoju.

2.4. Socio-ekonomski status porodice: određenje i uticaj na razvoj članova porodice

Socio-ekonomski status predstavlja jednu od varijabli koje se najčešće istražuju kroz društvena istraživanja. Uprkos učestalom istraživanju pomenute varijable još uvijek nije razvijena definicija koja je opšteprihvaćena i univerzalna. Takoče, nije postignuta ni saglasnost oko mjerjenja socio – ekonomskog statusa porodice. Uprkos ovim ograničenjima, interes istraživanja se nije značajnije mijenjao o navednoj varijabli (Liberatos i sur., 1988; McLoyd, 1997; prema: Bradley i Corwyn, 2002). Poseban interes za socio-ekonomski razvoj se pojavljuje kod autora koji istražuju njegov uticaj na razvoj djece.

Ovakve okolnosti se pojašnjavaju vjerovanjem da one porodice koje imaju visoki socio-ekonomski status mnogo djeci da pruže bolje uslove ţivota, bolju roditeljsku brigu kao i socijalnu vezu koja potencijalno donosi korist. Sa druge stane, postoji zabrinutost da ona djeca koja dolaze iz porodica sa niskim socijalno-ekonomskim statusom neće imati potreban razvoj, odnosno mogu pretrpiti i razvojne poteškoće upravo zbog slabih i nedovoljnih resursa i iskustava (Brooks-Gunn i Duncan, 1997; prema Bradley i Corwyn, 2002).

Socio-ekonomski statuts se može pojasniti kao poloţaj koji pojedinac zauzima ili koji porodica zauzima na nekoj društvenoj ljestvici (Ćudina-Obradović, Obradović, 1998). Krieger, Williams i Moss (1997) kao i Lynch i Kaplan (2000) smatraju da socio-ekonomski status predstavlja koncept koji se definiše prema nivou resursa ili prestiža u odnosu na druge (Gallo i Mathews, 2003). Ovde se uglavnom polazi od materijalne i socijalne imovine, potom prihoda koji se ostvaruju imetka te obrazovnih postignuća.

Istraživanja koja su usmjerena na mjerjenje i praćenje prestiža odnose se na individualni razvoj u društvenoj hijerarhiji, a koji se karakteristično evoluira prema dostupnosti i potrošnji dobara, usluga, znanja koja se povezuju sa obazovanjem i sa zvanjem (Gallo i Mathews, 2003).

Socio-ekonomski status se definiše u odnosu na trenutne finansijske prilike roditelja, u odnosu na njihov najviši postignuti stepen obazovanja, te status koji se vezuje za određena zanimanja (Brown, Fukunaga, Umemoto i Wicker, 1996). Takoče, može da obuhvati kvalitet ţivota koji pruža privilegije i mogućnosti ljudima unutar društva. Dakle, socio-ekonomski razvoj je značajan za različite oblasti bihevioalnih i društvenih nauka, uključujući i istraživanja, praksu, te edukaciju i zaštitu. Navedeno obuhvata ne samo prihode nego i stepen obrazovanja, zanimanje te status na radnom mjestu, ali i subjektivnu percepciju društvenog statusa i socijalne klase (Gallo i Mathews, 2003). Iz svega proizilazi da socio-ekonomski statuts može da se procijeni na individualnoj razini, ali i na nivou porodice, na nivou sredstava ili na nivou zajednice.

Ipak, najčešće se procjenjuje indikatorima za pojedinca na individualnom nivou pri čemu ovi pokazatelji ne moraju da održavaju stanje u porodici (Gallo i Mathews, 2003). Istraživanja koja su fokusirana na socio-ekonomski status na više nivoa mogu da pruže tačniju procjenu realnog stanja. Naki od indikatora koji se često primjenjuju za mjerjenje socio-ekonomskog statusa jesu: prihodi, stepen obrazovanja te status na radnom mjestu. Pomenuti indikatori se smatraju povezanim iako se ne preklapaju u cijelosti, nego svaki za sebe ima određene prednosti i nedostatake na temelju kojih se dalje mogu analizirati i istraživati (Gallo i Mathews, 2003).

Uprkos tome što postoji opšti zaključak da su prihodi, stepen obrazovanja te zanimanje dosta dobri aproksimatori socio-ekonomskog statusa, mnogo bolji nego da se svaki zasebno posmatra, istraživači ipak ne mogu da se slože oko nekoliko pitanja (Bradley i Corwyn, 2002), a to su pitanja koja se odnose na koji način posložiti grupu indikatora socio-ekonomskog statusa, potom, da li je potrebno svaki od indikatora koristiti zasebno ili samo njihov miks. Isto tako, važno je odrediti kako svaki indikator mjeriti. Važan faktor prilikom mjerjenja socio-ekonomskog statusa jeste promjenljiva priroda indikatora koji se mijere i procjenjuju. Neki autori (Gallo i Mathews, 2003) smatraju da socio-ekonomski faktori pokazuju stabilnost tokom životnog ciklusa pojedinca i članova porodice, dok se neki indikatori pokazuju dinamičnim.

Ćudina-Obradović i Obradović (1998) prilikom pojašnjenja socio-ekonomskog statusa vrše segmentaciju kroz objektivni i subjektivi socio-ekonomski položaj. U pitanju je vlastita percepcija socio-ekonomskog statusa. U savremenim istraživanjima se ova dva položaja sve češće istražuju te pokazuju efekat po porodični sistem.

Prema Ćudina-Obradović i Obradović (1998.) objektivni socioekonomski status uključuju: zanimanje, obrazovanje, platu, posjedovanje dobara, ekonomski standard te zaposlenost pojedinca. Prilikom istraživanja, svaki od pomenutih pokazatelja zasebno se koristi i analizira, ali se nekada u obzir uzima i više varijabli koji predstavljaju socio-ekonomski sistus porodice ili pojedinca.

Obrazovanje je dosta značajan indikator socio-ekonomskog statusa, stoga, kada se istražuju porodice, uključujući i one u kojima živi dijete sa poteškoćama u razvoju, obrazovanje se prepoznaje kao postignuti stepen obrazovanja ili godina školovanja.

Istraživanja koja analiziraju porodicu i odnose u porodici ukazuju da se obrazovanje bračnih partnera prepoznaje kao prediktor za nekoliko procesa, počevši od stavova prema roditeljstvu, potom socijalizacija, socio-emotivni razvoj, kognitivni razvoj te uspjeh djece u školi (Ćudina - Obradović i Obradović, 1998).

Navedeno ukazuje na činjenicu da obrazovanje može da utiče i na drugačiji pristup odgoju i socijalizaciji djece s teškoćama u razvoju što može biti ključno u kasnijim obrazovnim postignućima te djece. Takoče, ne treba smetnuti s umu da roditelji vlastitim angađovanjem u društvu mogu lakše obezbjediti prosječan životni standard vlastitoj porodici unatoč činjenici što dijete s poteškoćama u razvoju nerijetko zahtijeva zadovoljenje dodatnih potreba, koje su pretpostavka kasnjem napredovanju kao što je naprimjer privatni angađman logopeda, defektologa, dječjeg psihologa, što dodatno opterećuje budžet porodice.

U konačnici, može se primjetiti da način mjerjenja socio-ekonomskog statusa svake porodice ovisi od mnoštva faktora, ali za porodice djece s poteškoćama u razvoju faktori su širi. Stoga, prilikom mjerjenja socio-ekonomskog statusa porodice djeteta sa poteškoćama u razvoju posebno je važno istražiti stepen invalidnosti i kontekst u kojem porodica živi, a što će biti detaljnije analizirano u nastavku rada.

2.5.Socio-ekonomski status poodice i školski uspjeh djeteta, sa posebnim osvrtom na djecu sa teškoćama u razvoju

Socio-ekonomski status porodice ima uticaj na odnose među supružnicima, utiče na odnose između roditelja i djece, a prema nekim istraživanjima utiče i na ličnost, raspoloženje kao i emocije pojedinca, bez obzira da li se radi o djeci ili odraslim osobama (Gallo i Mathews, 2003; Ajduković, Rajhvajn Bulat, 2012). Socio-ekonomski status se može izmjeriti kroz kombinaciju različitih pokazatelja, a najčešće su to obrazovanje, zanimanje te prihodi koji se ostvaruju. Svaki od pomenutih pokazatelja odražava se na porodicu i odnose u porodici i svakako ima implikacije po razvoju djeteta i njegov školski uspjeh.

Socio-ekonomski status porodice ima superiornu ulogu u različitim područjima života porodice. Kako u odgoju djece tako i u bračnim odnosima, te porodičnim odnosima. Socijalne prilike koje se dešavaju neminovno se odražavaju i na stanje u porodici, posebno kada su u pitanju djeca sa teškoćama u razvoju. Ovo je posebno izraženo kod siromašnih društvenih slojeva (Clorkers, 1997). Istraživanje koje je provedeno od strane Di Giulio i Fuchs (2014) nad uzorkom od 11 evropskih zemalja je pokazalo da se roditelji djece sa teškoćama u razvoju suočavaju sa više prepreka nego porodice kod kojih nema djece sa teškoćama u razvoju. Isto istraživanje je pokazalo da ove porodice češće imaju niži ekonomski status, imaju učestalije tradicionalne porodične uloge, rodne uloge, lošijeg su zdravlja, majke rijetko ostvaruju socijalne kontakte dok očevi imaju niži stepen emotivne razmjene.

Socio – ekonomski status porodice posebno je vaṭan za djecu sa poteškoćama u razvoju. Ukoliko je socijalno – ekonomski status porodice loš ili nepovoljan, to se negativno odraṭava na socijalizaciju djeteta sa poteškoćama u razvoju (Clarkes, 1997). Ekonomski prilike su se pokazale vaṭnim faktorom partnerskih i porodičnih odnosa i kod porodica koje nemaju dijete sa poteškoćama u razvoju, kao i kod porodica u kojima odrasta dijete sa poteškoćama u razvoju (Leutar, Starčić, 2007). Iz toga razloga država bi trebala da razvija mјere kojima će podsticati ekonomsko – socijalne uslove porodica u kojima odrasta dijete sa poteškoćama u razvoju, kako bi takva podrška dala veći doprinos daljem razvoju djece sa poteškoćama u razvoju. Isto tako, potrebno je stvarati uslove u društву koji će doprinositi boljem usklađivanju radnih i roditeljskih uloga, osigurati materijalne uslove ţivota, raznorsnost i dostupnost servisa za djecu i informisanje kao i edukaciju roditelja o njihovim pravima (Leutar, 2008).

Svaka porodica djeluje, funkcioniše unutar određenih ekonomsko – društvenih – kultunih prilika unutar kojih stvara uslove za rad i ţivot svojih članova (Vrcelj, 1996). Polazeći od navedenog može se govoriti o proučavanju porodičnih procesa, socioekonomskog statusa porodice, kao i uticaju pomenutih varijabli na razvoj djeteta u socio-ekonomskom i kognitivnom smislu.

Školski uspjeh može biti shvaćen kao uspješno usvajanje osnovnih socijalnih vještina, savladavanje školskog gradiva te prilagođavanje djeteta društvenoj sredini (Zloković, 1998). Porodica koja se prepoznaće kao prvi socijalni činilac ima uticaj na kognitivni, socijalni i emocionalni razvoj djeteta, a svakako će se odraziti i na školski uspjeh djeteta. Isto tako, školski uspjeh djeteta određen je i drugim faktorima poput stepena inteligencije djeteta, razredne sredine, nastavnika te socijalnog statusa roditelja. Uticaj porodice na školski uspjeh djeteta do danas je dokazan u brojnim istraživanjima (Bradley i Corwyn, 2002). Istraživanja pokazuju da uzimajući u obzir mjesto i vrijeme provođenja istraživanja, socijalno projeklo pojedinca, stepen i nivo poteškoće u razvoju, ima uticaj na njegova postignuća u obrazovanju i kasnije utiče na poloṭaj koji će pojedinac da zauzme u društву (Pavić, Vukelić, 2009).

Boudon (1974.) je istraživao dva ključna mehanizam kojima se povezuje socio-ekonomski status porodice i obrazovna postignuća djece. Rezultati su pokazali da primarni uticaj na slabiji školski uspjeh imaju ona djeca koja dolaze iz porodica koja imaju niži socio-ekonomski status, što ih ograničava u daljem obrazovanju. Uzimajući u obzir da se porodice djece sa poteškoćama u razvoju najčešće svrstavaju u kategoriju porodica nižeg socijalno – ekonomskog statusa, tako su ovi rezultati primjenljivi i na porodice u kojima ţivi dijete ili djeca sa poteškoćama u razvoju.

Ona djeca čiji roditelji imaju viši socio-ekonomski status imaju i više šansi da djecu upisuju u viši stepen obrazovanja, kako zbog ambicija roditelja tako i zbog resursa kojima roditelji raspolažu. Prema Boudon (1974) u pitanju je sekundarni efekat što je kasnije i potvrđeno empirijski kod nekih istraživača (Matković, 2010). Slično je i kada su u pitanju djeca sa poteškoćama u razvoju. Ukoliko roditelji djece sa poteškoćama u razvoju održavaju viši socio-ekonomski status, ukoliko imaju više mogućnosti, zasigurno će nastojati da svoju djecu sa poteškoćama u razvoju unaprijede te će nastojati da postiĉu djecu na dodatne obuke i obrazovanje.

McCall (1981) je još početkom 80-tih godina XX vijeka dokazao postojanje veze između socio-ekonomskog statusa i kognitivnih sposobnosti koje se pojavljuju još u ranom djetinjstvu. Isto tako, pokazano je da postoji veza između socio-demografskih obilježja porodice sa akademskim postignućima, posebno socio-ekonomski status porodice (Sirin, 2005). Kao pokazatelji socio-ekonomskog statusa korišteni su podaci poput visine prihoda, obrazovanje roditelja, zanimanje roditelja, uslovi stanovanja. Takoče, empirijska istraživanja su pokazala da su siromaštvo kao i stepen obrazovanja povezani sa slabijim školskim postignućima djeteta i nižim nivoom IQ kasnije tokom djetinjstva (Alexander et al 1993; Bloom 1964; Duncan i sur.; 1994; Escalona 1982). Istraživači su takoče nastojali da ispitaju i ocijene koji su to indikatori socio-ekonomskog stanja najbolji za predikciju školskog uspjeha djeteta. Tako su Mercy i Steelman (1982) proveli istraživanje u kojem je fokus bio na djeci uzrasta od 6 do 11 godina, te su pokazali da socio-ekonomski faktori koji su u istraživanju korišteni (materijalni prihodi porodice, stepen obrazovanja majke i stepen obrazovanja oca) imaju uticaj na intelektualne sposobnosti djeteta, pri čemu je stepen obrazovanja roditelja najbolji prediktor. Stepen obrazovanja majke je pokazan kao snažniji prediktor školskog uspjeha djece nego očev (Bradley i Corwyn, 2002). Pomenuto se primjenjuje i na djecu sa poteškoćama u razvoju.

DeBaryshe, Patterson i Capaldi, (1993) ukazuju na povezanost obrazovanja roditelja sa ponašanjem i disciplinom djeteta. Ovi autori su pokazali da se niže obrazovanje roditelja povezuje sa asocijalnim ponašanjem i nedisciplinom djece što dalje ima efekat po lošiji uspjeh u školi. Početkom 80- tih godina XX vijeka White (1982) je dokazao da postoji pozitivna veza između socio-ekonomskog razvoja porodice i akademskog postignuća, te da postoji i veza sa drugim porodičnim obilježjima, poput klime u porodici, sa postignućem učenika. Ovi rezultati su prikagodljivi i na porodice u kojima postoje djeca sa poteškoćama u razvoju, posebno ukoliko je u pitanju poteškoća koja se u određenoj mjeri može korigovati i kojom se može djelimično upravljati.

Ćudina-Obradović i Obradović (1995) smatraju da socio-ekonomski status porodice nije dovoljan samostalan prediktor za uspjeh u školovanju djeteta. Ovi autori smatraju da je potrebno uključiti i određene elemente poput ciljeva roditelja, aspiracije odnosno sklonosti djeteta za napredak, te stav roditelja prema učenju, prema školi kao i važnost i vrijednost obrazovanja što je prepoznato kao «porodična obrazovna atmosfera».

DeGarmo at al (1999) u svome istraživanju pokazuju da različiti socioekonomski faktori (prihodi, obrazovanje i zaposlenost roditelja) koji su povezani sa roditeljstvom imaju efekat na školska postignuća kao i ponašanje djece. Smatra se da postoji složena dinamika između ponašanja roditelja i socio-demografskih karakteristika koji imaju efekat po školski uspjeh djeteta. Međutim, nije utvrđeno koliki je pojedinačni doprinos ovih varijabli na postignuća učenika.

Steinberg at al (2001) dolaze do saznanja da je veća važnost ponašanja roditelja na uspjeh djeteta u školi dok Stevenson i Baker (1987) dolaze do zaključka da je odnos između stepena obrazovanja roditelja i uspjeha djeteta određen i stepenom uključenosti roditelja. U tom kontekstu Šimić at al (2011) zaključuju da postoji dvojak uticaj socio-ekonomskih faktora na uspjeh djeteta u školi i to putem ekonomske moći (direktno), te kroz roditeljsku uključenost (indirektno). Dakle, ekonomska moć roditelja se prepoznaje kroz mogućnost roditelja da kupe materijalne stvari i opremu koja je potrebna za nastavu, mogućnost da se obezbjedi odlazak djeteta na izlete i različite oblike dodatnog podučavanja što ima efekat po kognitivni razvoj djeteta, a posljedično i po njegov školski uspjeh.

Rezultati istraživanja IOE (2017) ukazuju da je dječiji invaliditet i poteškoće u razvoju povezan sa nepovoljnim socio-ekonomskim položajem porodice. Ipak, jačina ove veze je najizraženija kod onih koji imaju posebne obrazovne potrebe. Stepen do kojeg se nepovoljan položaj povećava tokom vremena je u uzročno posljedičnoj vezi s mjerom invaliditeta i sa godinama. Postoje neki dokazi da ukoliko u porodici postoji dijete sa poteškoćama u razvoju, to pojačava stres u porodici, pojačava nepovoljan položaj porodice te pokazuje da je veća vjerovatnoća da djeca koja pripadaju kategoriji djece s razvojim poteškoćama dolaze iz porodica nepovoljnog socio-ekonomskog položaja.

Keskinova, Chichevska-Jovanova i Ajdinski (2013) su proveli istraživanje među porodicama u kojima tivi dijete sa intelektualnim poteškoćama. Tom prilikom autori konstatuju da tivot sa takvim djetetom povlači značajne finansijske, emocionalne i generalne tivotne promjene, iako je tokom posljednjih nekoliko decenija tretman tih članova zajednice potpuno promijenjen. Fokus je posljednjih godina, kada su u pitanju djeca sa poteškoćama u razvoju, pomjerena na integralnu rehabilitaciju koja uključuje cijelu porodicu i njene potrebe.

Istraživanje koje su ovi autori proveli imalo je za cilj da se utvrdi socio-ekonomski status porodica koje imaju dijete sa intelektualnim teškoćama. Formiran je uzorak u kojem su učestvovalo 104 porodice sa djecom sa poteškoćama u razvoju. Rezultati istraživanja su pokazali da je obrazovni nivo članova ovih porodica niži od nivoa obrazovanja u opštoj populaciji, da ove porodice imaju nižu stopu zaposlenosti sa nižim mjesecnim primanjima u odnosu na prosječne prihode, i na kraju, imaju generalno dobro zdravlje sa povećanom učestalošću prolaznih problema i hroničnih bolesti. Takoče neki od rezultata ukazivali su na težak ekonomski, finansijski i socijalni položaj, što se može protumačiti kao alarmantno i zahtijeva hitnu intervenciju radi poboljšanja socioekonomskog statusa ovih porodica. S druge strane, poboljšanje uslova života, podizanje socio-ekonomskog nivoa, samo po sebi obezbjeđuje veći kvalitet života djece sa intelektualnim teškoćama i njihovih porodica, zaključuju Keskinova, Chichevska-Jovanova i Ajdinski (2013).

Menkeoma et al (2022) su proveli istraživanje među djećom koja su rođena prije vremena. U uzorak je uključeno 9555 djece koja su rođena prije vremena a rezultati su pokazali da je 12% ove djece imalo probleme sa učenjem. Smetnjenje u učenju bile su značajno povezane sa zdravstvenim osiguranjem, situacijom s hranom i nivoom siromaštva.

Simkiss et al (2011) su proveli istraživanje o djeci sa poteškoćama u razvoju i socio-ekonomskim statusom. U tom kontekstu ovi autori ističu da većina djece sa invaliditetom živi u zemljama sa niskim i srednjim prihodima. Iako je objavljen niz važnih pregleda invaliditeta u djetinjstvu u ovim zemljama, oni se, prema saznanjima autora, nisu bavili povezanošću između invaliditeta u djetinjstvu i socio-ekonomskih okolnosti u kući.

Polazeći od navedenog, autori za cilj postavljaju da kroz sistematski pregled i procjenu kvaliteta postojećih istraživanja utvrde trenutno stanje znanja o djeci sa poteškoćama u razvoju i njihovih domaćinstava u zemljama sa srednjim i nižim nivoom dohotka.

Rezultati do kojih su autori Simkiss et al (2011) došli na temelju dostupne literature pokazuju da su istraživanja o povezanosti djece sa poteškoćama u razvoju i socio-ekonomskog statusa porodice nedosljednji i neuvjerljivi. Ovo je vjerovatno zbog toga što se pojavljuju razlike u mjerenu socio-ekonomskog statusa porodice u posmatranim istraživanjima, potom razlike u definisanju teškoća u razvoju kao i dizajniranja studija i metoda koji je korišten u analizi. Povezanost slabog socio-ekonomskog položaja sa poteškoćama u učenju i problemima u školi bio je najdosljedniji nalaz ovih studija, uzimajući u obzir činjenicu da se radi o zemljama sa srednjim i nižim nivoom prihoda. Filmer (2008) provodi istraživanje nad 13 domaćinstava iz zemalja u razvoju te ukazuje da 1% do 2% građana iz uzorka ima neki oblik poteškoće u razvoju. Odrasli sa invaliditetom obično žive u siromašnijim domaćinstvima od prosječnih.

Čini se da veći dio osoba sa invaliditetom ili teškoćom u razvoju odrađava niže obrazovno postignuće među odraslim osobama. Osobe od 6 do 17 godina sa invaliditetom ne tjive u sistematski bogatijim ili siromašnjim domaćinstvima od drugih ljudi njihovog uzrasta, iako je u svim proučavanim zemljama značajno manje vjerovatno da će krenuti u školu ili biti upisani na vrijeme. Pored toga, rezultati ukazuju na zabrinjavajući začarani krug niskog školovanja i siromaštva među osobama sa invaliditetom u zemljama u razvoju. Emerson et al (2010) konstatuju da se malo zna o djeci sa poteškoćama u razvoju i dinamičkim aspektom siromaštva. U tom kontekstu autori su proveli istraživanje tokom 12 mjeseci među porodicama koje imaju dijete sa poteškoćama u razvoju ili je u pitanju porodica u kojoj tivi dijete sa nekom drugom teškoćom te porodicama koje nemaju takvu djecu. U poređenju sa porodicama koje ne izdržavaju dijete sa smetnjama u razvoju, porodice koje izdržavaju dijete sa intelektualnim teškoćama imale su veću vjerovatnoću da će biti siromašne, vjerovatnije da će postati siromašne, manja je vjerovatnoća da će pobjeći od siromaštva.

Rezultati pokazuju da je socijalno ekonomski status porodice ostvaruje određenu vezu sa osobama i djecom sa invaliditetom. Potvrđuje se da osobe i djeca sa poteškoćama u razvoju imaju i određene probleme kada je u pitanju školsko postignuće, iako je ovaj odnos veoma kompleksan i podrazumijeva različite komponente socijalno-ekonomskog statusa koji se odražavaju na kognitivne sposobnosti učenika.

3. OBRAZOVANJE DJECE SA POTEŠKOĆAMA U RAZVOJU

3.1.Začeci obrazovanja djece sa poteškoćama u razvoju

Svako dijete ima pravo na iste mogućnosti, bez obzira na poteškoće sa kojima se susreće. Obrazovanje koje je usmjereni na djecu sa poteškoćama u razvoju od velike je važnosti jer im pruža mogućnost kvalitetnog obrazovanja u skladu sa njihovim jedinstvenim potrebama.

Prve ideje o potrebi obrazovanja djece sa poteškoćama u razvoju pojavile su se tek tokom XVII i tokom XVIII vijeka. Prema nalazima ljekara i pedagoga Jean-Marc Itarda iz 1802. i 1806. godine, pronađeno je u šumi dijete od oko 11 godina, za koje je rečeno da je divlje, a koje je trebalo program socijalizacije i odgoja. Tada se javila teška da se dijete koje je pronađeno socijalizuje, kada je razvijena prva metoda za odgoj djeteta sa razvojnim potekoćama. Nakon Itarde, Juan Jules Vives se zalagao za obrazovanje i školovanje slijepih osoba, dok se Erazmo Roterdamski zajedno s ostalim pedagozima zalagao za sistem obrazovanja i položaj u društvu djece s teškoćama u razvoju (Zrilić, 2013).

Itardovi sljedbenici i nasljednici kasnije su njegovu ideju prenijeli na procese obrazovanje djece sa poteškoćama u razvoju u SAD. Prema Daniels i Stafford (2003) 1830. godine u SAD je osnovana prva škola za gluhe i slijepe osobe. Osnivanjem takvih škola omogućeno je da se obrazuju ljudi odnosno djeca sa poteškoćama u razvoju. Prvobitni programi tog tipa sadržavali su korištenje znakovnog jezika, učila se posebna vrsta kretanja, gestikulacija kao i alternativni sistemi komunikacije. Ovdje je važno pomenuti da su ove škole bile udaljene od doma u kome je dijete odrastalo, te su bile fokusirane po principu integrisanog odgoja.

Početkom XX vijeka italijanska ljekarka Maria Montessori istakla je zabrinutost zbog djece koja su tivjela u siromaštvu na rubu talijanske prijestolnice. Ona se zalagala za individualni rad sa djecom koji će njima, kao takvima, omogućiti vlastitu brigu i stvoriti uslove za samostalan život.

Sredinom 60-tih godina XX vijeka u SAD je započet projekt Head Start koji je ukazao odnosno koji je predstavio cijeloviti program odgoja i obrazovanja predškolske djece i roditelja. Isti projekat je tokom 1972. godine uključio i djecu sa poteškoćama u razvoju u predškolske i školske programe. Upravo je ovaj model i postao istorijski model pomoći za djecu sa poteškoćama u razvoju što je ujedno bila i podrška za njihove roditelje. Pod uticajem brojnih projekata i ljudi koji su se borili za inkluziju i obrazovanje djece sa teškoćama u razvoju, danas je u SAD omogućen primjer odgoj i obrazovanje ove djece kroz inkluzivne grupe.

Djeca koja imaju poteškoće u razvoju imaju mogućnost da pohađaju vrtiće, osnovne škole, gimnazije, stukovne škole pa čak imaju mogućnost i odlaska na fakultete i sticanje daljih naučnih zvanja. Usvajajući ovakve obrasce djeci sa teškoćama u razvoju se otvaraju mogućnosti za rad, osposobljavanje, postaju dio društvenog sistema zaposlenih te učivaju niz prava koja njima pruža društvo u kojem djeluju (Daniels i Stafford, 2003).

3.2.Potreba i važnost obrazovanja djece sa poteškoćama u razvoju u savremenim uslovima s posebnim osvrtom na inkluzivno obrazovanje

Teško je procijeniti važnost obrazovanja za djecu i mlade sa poteškoćama u razvoju. Obrazovanje je važno za svu djecu, ali za onu sa invaliditetom, odnosno s poteškoćama u razvoju može značiti razliku između društveno ispunjenog, intelektualno stimulativnog i ekonomski produktivnog života i budućnosti sa malo ovih kvaliteta (Vrcelj i Čubra, 2012). Obrazovanje, takođe, ima potencijal da utiče na zdravlje djece pojačavajući njihovu sposobnost da se zalažu za sebe, da upravljaju hroničnim zdravstvenim stanjima i upravljaju složenim sistemima medicinskih, osiguranja i socijalnih usluga tokom djetinjstva i kasnije u životu.

Prema UNICEF-u, oko 93 miliona djece širom svijeta ima dijagnozu ili neki oblik invaliditeta. Preko 50% od tog broja uopšte ne pohađa školu, što im oduzima pravo na bolji život. Svjesne važnosti specijalnog obrazovanja, zemlje širom svijeta razvile su različite sisteme usmjerene na poboljšanje brige o djeci, obrazovanja i kvaliteta života generalno. Za postizanje tog cilja doneseni su različiti propisi koji na adekvatan način rješavaju probleme djece s poteškoćama u razvoju.

Program u ranom djetinjstvu ili predškolskoj ustanovi ili dječja osnovna škola često je prvi redovan kontakt porodice sa profesionalnim sistemom pružanja podrške djeci sa poteškoćama u razvoju. Dok je vjerovatno da su djeca s očiglednim kongenitalnim, fizičkim ili senzornim smetnjama identifikovana i obuhvaćena u okviru zdravstvenog sistema prije polaska u školu, mnoge smetnje (posebno smetnje u učenju i poremećaji ponašanja) i kašnjenja u razvoju ne moraju se pojaviti, odnosno ne moraju se prepoznati prije nego dijete krene u školu. Štaviše, mnoge smetnje su zapravo manifestacije fizičkih ili mentalnih ograničenja unutar specifičnih društvenih ili ekoloških konteksta, kao i očekivanja ponašanja ili učinka društveno definisanih uloga u tim kontekstima (Aron i Loprest, 2012).

Diferencirano obrazovanje, odnosno obrazovanje prilagođeno djeci sa poteškoćama u razvoju je modifikovani oblik osnovnog obrazovnog programa, što znači da se isto gradivo obraćuje, ali na drugačiji način. Kroz diferencijaciju gradivo se raščlanjuje u skladu sa potrebama učenika u zavisnosti od poteškoća koje pojedinac treba da savlada da bi efikasno učio.

Provedena istraživanja (Vrcelj i Čubra, 2012) pokazuju da djeca sa poteškoćama u razvoju 80% svog vremena provode u opšteobrazovnim učionicama, što znači da pohađaju redovno obrazovanje. Drugim riječima, uče isto gradivo, osim što se određene stvari rade drugačije. Tako će se, na primjer, potencijalne poteškoće s čitanjem ili pisanjem rješavati usmenim ispitima. U tom smislu, inkluzivno obrazovanje treba da bude sastavni dio programa osnovnog obrazovanja sa nastavnicima sposobljenim za rad u okruženju inkluzivnog učenja (Vrcelj i Čubra, 2012). Najvažnija misija prilagođenog obrazovanja je da učenicima sa poteškoćama u razvoju pruži mogućnosti za razvoj i proces učenja koji će poboljšati kvalitet njihovog života. To se može postići samo kroz saradnju škola i državnih institucija koje pružaju besplatno odgovarajuće obrazovanje. Na ovaj način djeca stiču znanja u skladu sa svojim jedinstvenim potrebama i sposobnostima, uz pomoć defektologa i naprednih učionica. Iz svega proizilazi da proces obrazovanja djece sa poteškoćama u razvoju ima veliku vrijednost jer na taj način ta djeca dobijaju priliku da budu prihvaćena u zajednici, što im pomaže da postanu samostalniji i sretniji, okruženi ljudima koji razumiju njihove potrebe i podržavaju ih na svakom koraku. U vezi sa navedenim, Benček (1977) u svome istraživanju potvrđuje da slab uspjeh u školi vodi ka lošem socijalnom položaju djece. Ovo se može tumačiti na način da se zbog neuspjeha u učenju često javljaju sukobi i nesuglasice među djecom koja postižu uspjeh i učitelja što vodi do pogoršanja odnosa učitelja prema njima. Loš odnos se između učenika i nastavnika dalje prenosi na loš odnos ostalih učenika u razvoju što dalje uslovljava loš socijalni položaj u razredu (Benček, 1977). Zapravo, stavovi koje razvijaju učenici prema djeci sa teškoćama u razvoju koji se nalaze u njihovim razredima generalno imaju snažan efekat po socijalni status učenika u razredu. Ti stavovi su često negativni i prenose se na drugu djecu u razredu (Radovančić, 1994). Zato se nameće važnost praćenja školskog uspjeha djece sa poteškoćama u razvoju jer se kroz procese evaluacije može sagledati realno stanje, uporediti sa očekivanim te pokrenuti korektivne radnje.

Upravo se zbog navedenog evaluacija djece sa poteškoćama u razvoju implementira u redovan školski sistem, te kao takva ima posebnu važnost za nastavnike (Biondić, 1993). Ukoliko se posmatraju metodi evaluacije, mogu se identifikovati tri modela koji se razlikuju uzimajući u obzir praktične implikacije, te se identifikuju eksterna evaluacija, interna evaluacija kao i interaktivna evaluacija (Cardinet, 1989). Što se tiče eksterne evaluacije, tu se prvo određuju ciljevi školskog postupka.

U konačnici se prikupljaju odgovarajući podaci o djeci/mladima sa teškoćama u razvoju kao i djeci/mladima bez teškoća, a sa ciljem da se napravi komparacija rezultata. Takva komparacija treba da pokaže da li djeca sa teškoćama u razvoju i djeca koja nemaju takve teškoće, mogu da se zajednički školju. Kada se ovaj postupak posmatra na ovakav način, lako se zaključuje da je on jednostavan i logičan.

Ipak, praksa pokazuje da to ipak nije tako jednostavno (Biondić 1993). Stoga autori (Biondić 1993) uočavaju da postoje određene varijable koje mogu da ometaju eksperimentalnu valjanost rezultata eksterne evaluacije. Tu se, najčešćem navodi situacija različitog angažmana učitelja u eksperimentalnoj valjanosti rezultata kao i u kontrolnoj grupi, potom, različit angažman roditelja, razlike među djecom/mladima sa poteškoćama u razvoju kako sa medicinskog aspekta tako i sa aspekta njihovog karaktera itd. Međutim, značaj koji ima opisni model evaluacije je neosporan. Ipak, može biti neizvjesno i izazovno pouzdati se samo u statističku zakonitost ukoliko se takav fenomen ne može pojasniti međudjelovanjem subjekata i njihove okoline (Cardinet, 1989). Pored eksternog modela postoji i interni model, a to je interna evaluacija. Interna evaluacija polazi od toga da je potrebno učestvovati u društvenom kontekstu na koji se teli uticati, kada se nastojimo identifikovati sa akterima. Stoga je važno naučiti razumjeti i anticipirati njihove reakcije. U ovom slučaju naglasak je dat na sferu subjektivnog, polazi se od spoljašnje ljudske akcije, prihvata se subjektivnost, individualnost i raznovrsnost, određenost psihičkim činjenicama kao i smislenost, značaj i vrijednost ljudskih radnji. Na temeljima ovih postavki razvijene su slobodne škole, alternativne škole itd. Uzimajući u obzir prepostavke evaluacije koja se u prvom redu bavi učesnicima, njihovim izborima, ovaj metodički postupak sve više polazi od kvalitativnih informacija koje se prikupljaju kroz intervju, analiziranje sadržaja itd. Tačnije, u obzir se uzimaju informacije putem kojih je moguće ispravno shvatiti svako subjektivno stajališe.

Naredna evaluacija učenika sa teškoćama u razvoju jeste interaktivna evaluacija. Interaktivna evaluacija polazi od nastojanja da se programski sadržaji u školi prilagode djeci sa poteškoćama u razvoju. U osnovi, radi se o modifikovanom metodu evaluacije koja je više fokusirana na dijagnostici individualnog napedovanja nego selekciji među učenicima (Beart et al, 1989). Stoga je prilikom integracije djece sa poteškoćama u razvoju u redovan školski sistem veoma važna i mjerodavna « programska evaluacija » koja je sastavni element interaktivne evaluacije. Ovim se modelom prevladavaju teškoće i problemi koji su prepoznati u ranijim modelima. Upravo je zbog ovih okolnosti ovaj model naročito zanimljiv za uključivanje u školski sistem. Kada je u pitanju interaktivno – evolutivni model, on, za razliku od ranijih polazi od razumijevanja situacije svakog pojedinca, polazi od svestrane i međusobne komunikacije koja kroz sporazumijevanje, usaglašavanje, uvjeravanje te polemike

i konsenzus ostvaruje više oblike rada, ţivota i stvaralaštva (Kujundžić, 1986). U osnovi ovog modela nalazi se « formativna evaluacija » koja polazi od toga da učenik treba da bude upoznat sa ciljevima i zadacima odgoja, treba da zna puteve kojima treba da se kreće kako bi postigao ciljeve, te kako bi dobio informacije o svome napredovanju. Stoga se smatra da će uspješan razvoj učenika zavisiti od zahtjeva koji se pred dijete postavlja, odnosno, da li su prilagođena sposobnostima djeteta, njegovim mogućnostima, te da li su mu jasni svi zadaci koje treba da ispuni. U tom procesu učenik stalno treba da dobija podršku iz odgojno obrazovne sredine. U tom kontekstu učenje bi se moglo shvatiti kao rezultat međusobnog dogovora i kao pozitivan ishod interakcije između učenika i učitelja. Primjenom ovog metoda mnogo je lakše uključiti i učenike sa poteškoćama u razvoju u redovan obrazovni sistem, te je mnogo jednostavnije prilagoditi programske sadržaje (Biondić, 1993). U konačnici, može se konstatovati da interaktivno – edukativni model pruža optimalne mogućnosti praćenja i procjene odgojnih aktivnosti kao i efekata u školi, te je usmjeren ka pripremanju mladih za budućnost, za ţivot i rad u vremenu koje je karakteristično po čestim promjenama.

Govoreći o obrazovanju djece s poteškoćama u razvoju bitno je istaknuti da je posljednjih godina uključivanje osoba s invaliditetom odnosno djece sa poteškoćama u razvoju u sve sfere društva postalo razvojna agenda mnogih zemalja. Stoga, jedan od načina za postizanje inkluzivnosti za ovu društvenu grupu jeste uključivanje u redovne škole. Često se napredak djece sa poteškoćama u razvoju posmatra kroz školski napredak. Obrazovanje igra veliku ulogu u razvoju svake osobe. Danas obrazovanje nije vaţno samo za razvoj intelektualnog i ličnog kvaliteta, nego je i uticajan faktor u traţenju zaposlenja. Za osobe s invaliditetom kao i osobe sa poteškoćama u razvoju obrazovanje je vitalni dio njihovog ţivota. Obrazovanje ovim licima pruža mogućnost čitanja i pisanja, govora na maternjem jeziku, pronalaženje posla i učestvovanje u donošenju odluka zajedno sa članovima porodice (Singal, Salifu, Iddrisu, Casely-Hayford i Lundebye, 2015). Osim toga, obrazovanje je vaţno jer može pružiti bolji ţivot, poštovanje drugih, može pomoći u ostvarenju prava ovih osoba, te u sticanju interpersonalnih vještina (Singal, 2015). U akademskoj sferi, istraţivanje specijalnog obrazovanja evoluiralo je od isključivo “disciplinarnog istraţivanja” u “pedagoško istraţivanje” (Vulliamy i Webb 1993).

Iz perspektive ljudskih prava, obrazovanje je inherentno pravo koje posjeduje svaki pojedinac bez obzira na njegov ili njezin status i porijeklo. Kada je u pitanju koncept prava u obrazovanju djece sa poteškoćama u razvoju, tu nije fokus samo na pruţanje pristupa i osiguranje pristupa djeci sa teškoćama u razvoju, nego je fokus pomjerен i ka ciljevima i ulogama obrazovanja kako bi se omogućio puni razvoj svakog djeteta (Quennerstedt i Quennerstedt 2014).

MeĆutim, Quennerstedt i Quennerstedt (2014) navode da su ranije studije o pravima djece u obrazovanju, uključujući i djecu sa teškoćama u razvoju, utemeljene na niskoj razini teoretisanja i naglašavaju potrebu za unapređenjem stepena teoretisanja kako bi se zamijenio nizak nivo teorije koji samo odražava konsenzus koji se temelji na Konvenciji o pravima djeteta. Kako bi se područje istraživanja dječjih prava približilo teorijskom i kritički fokusiranom polju, Quennerstedt i Quennerstedt (2014) predlažu teorijski okvir koji kombinuje uvide iz područja sociologije djetinjstva i obrazovne teorije Johna Deweyja koje:

- posmatraju djecu kao aktivne i kreativne aktere koji su smješteni u određenim društvenim, kulturnim, istorijskim i političkim okruženjima koji mogu uticati i biti pod uticajem svoje okoline;
- potpuno odbacuju dihotomiju "biti i postati";
- na obrazovanje gleda kao na kontinuirani proces rasta i ne završava dolaskom u odraslu dob i konačno,
- bavi se dječjim pravima kao centralnom tačkom za analitički okvir u teoretičiranju i istraživanju dječjih prava u obrazovnom kontekstu.

U ostvarivanju inkvizitivnosti u obrazovnom sektoru za djecu s teškoćama u razvoju, inkvizitivno obrazovanje mora se posmatrati kao alat za obrazovnu jednakost, jednakost sposobnosti, pravednost i dobrobit ove djece (Terzi, 2014). MeĆutim, pluralna praksa pružanja obrazovanja za djecu s teškoćama u razvoju, na primjer specijalne škole i inkvizitivne škole može dovesti do podijeljenog fokusa u integriranju obrazovne inkvizitivnosti za tu djecu i stoga se inicijative u specijalnom obrazovanju moraju redizajnirati kako bi se postigli ciljevi prakse inkvizitivnog obrazovanja, kao i potreba za integracijom specijalnog obrazovanja i finansiranja redovnog obrazovanja (Al-Obaidi & Budosan, 2011).

Ostale povezane usluge i programi takođe se moraju uspostaviti kako bi se osiguralo da djeca s teškoćama u razvoju budu uključena u društvo. To su programi u ranom djetinjstvu, rehabilitacijski programi u zajednici, inicijative za razvoj učitelja, inkvizitivne škole i programi za olakšavanje obrazovanja za djecu s mentalnim problemima, onosno intelektualnim teškoćama (Al-Obaidi & Budosan, 2011). Uprkos tome što postoje međunarodni i regionalni instrumenati kao što su konvencije UN-a i deklaracije ASEAN-a, puna i efikasna provedba univerzalno dostupnog obrazovanja za djecu s teškoćama u razvoju još uvijek nailazi na puno zaostajanje, posebno u zemljama u razvoju. Konfliktne definicije invaliditeta od strane različitih agencija, pogrešno prevođenje obrazovne filozofije za djecu s teškoćama u razvoju i diskriminirajuća politika su među razlozima koji rezultiraju egzistiranjem neprilagođenog obrazovnog okruženja za tu djecu (Adnan & Hafiz, 2001).

Posebno su u nezavodnom polođaju djeca s teškoćama u razvoju u ratom zahvaćenim zemljama gdje univerzalni pristup obrazovanju za djecu s invaliditetom ometa osjećaj sigurnosti, neprekidne borbe i siromaštva, kao i kulturni i tradicionalni stavovi prema osobama s invaliditetom, posebno djevojčicama (Trani, Bakhshi & Nandipati, 2012). Pitanja na makro nivou kao što su međunarodni i regionalni instrumenti i strategije, mogu uticati na mikro nivo provedbe kao što su nacionalni programi, plan djelovanja i školski sistem. Stoga se postojanje globalnih i regionalnih instrumenata i strategija ne smije smatrati „samo okvirom za sliku na zidu“, već se ti instrumenti i strategije moraju pravilno realizirati na lokalnom nivou na način da svako dijete s teškoćama u razvoju bude obuhvaćeno programima, ali i da se omogući participacija njihovim roditeljima, odnosno najbližim članovima porodice u kreiranju mjera u svim sferama svakako uključujući i obrazovnu jer je to jedini put da se iznaže pravi način prevazilaženja mnogih prepreka s kojim se suočavaju ovi članovi zajednice, a što je i istaknuto u Madriskoj deklaraciji (2002).

3.3.Socijalni rad u školama s posebnim fokusom na pristupe rada i učenja

Uloga socijalnog rada u školama predstavlja unapređenje odgojno-obrazovne funkcije škole što podazumijeva i primjenu savremenih teorijskih i praktičnih znanja iz domena socijalnog rada prilikom realizacije ciljeva i zadataka koji se pred obrazovanje postavljaju. Poseban značaj socijalnog rada u školama ogleda se u realizovanju socijalne kao i socijalno – preventivne funkcije škole koja treba da pomogne djeci sa poteškoćama u razvoju.

Ukoliko se posmatra svrha socijalnog rada u školama, ona se, u najširem smislu, može posmatrati kroz podršku nastavnicima da prilagode svoja očekivanja i metode učenja svakom učesniku posebno, pa tako i učenicima s poteškoćama u razvoju. Uspjeh u školi se prepoznaje, najčešće, kao pokazatelj sposobnosti djeteta da bude dio društva te da bude društveno kompetentno i prihvatljivo. Performanse djeteta u školi mogu se posmatrati kao indikator ostalih sposobnosti koje dijete posjeduje. Kada su u pitanju djeca s teškoćama u razvoju potrebno je vršiti određene dopune i prilagođavanja. Ukoliko se osvrnemo u ne tako daleku prošlost, problem obrazovanja djece i mladih s poteškoćama u razvoju se rješavao tako što su se ova djeca smještala u specijalne škole i odjeljenja, ukoliko je bilo riječi o blažim smetnjama. Neke teškoće (hiperaktivnost, specifične teškoće učenja) nisu ni prepoznate kao takve, nego su djeca smatrana neposlušnim, lijenim, nezainteresovanim za školu itd.

Specijalne škole koje su potojale svojim su djelovanjem osposobljavale djecu za život u grupama ljudi koji su slični njima (Trani, Bakhshi & Nandipati, 2012). Takav pristup imao je brojne posljedice po djecu sa teškoćama u razvoju koja su zbog ovoga bila odvojena od druge

djece, dok su djeca koja nisu imala teškoće u razvoju bila uskraćena sa upoznavanjem sa takvom djecom i mladima, nisu mogla da nauče da prepoznaju i uvažavaju različitost niti su mogla da prepoznaju vrijednosti djece sa invaliditetom ili teškoćama u razvoju. Upravo su iz neznanja prema ovoj djeci formirali niz predrasuda, te su se najčešće isticala ona područja u kojima djeca nisu bila uspješna dok su se manje uzimali u obzir njihovi potencijali, odnosno izazite sposbnosti za određene oblasti/aktivnosti.

Biassol Babić (2008) ističe da se u radu sa učenicima koji imaju poteškoće u razvoju podrazumijeva primjena pojedinačnih kao i individualnih i produženih stručnih rehabilitacijskih postupaka, a u momentima kada je potrebno, onda i u odgojno obrazovnim grupama i razrednim odjeljenjima unutar škole. Kada se vrši određivanje oblika školovanja, tu su odlučujuće intelektualne sposbnosti koje ima pojedinac, odnosno intelektualne sposbnosti i mogućnosti. Osnovni princip u radu kao i pedagoška potreba jeste sveobuhvatno razumijevanje vrste i teškoće karakteristika, uzroka oštećenja, vremena kada je oštećenje nastalo, sposobnost i mogućnost nakon medicinske obrade u odnosu na pedagoške zahtjeve, posljedice oštećenja na širem medicinsko-psihološko-sociološko-pedagoškom planu, kompenzacije mogućnosti i sposobnosti učenika s obzirom na vrstu teškoće, sredstva i pomagala koja se mogu koristiti i koriste se u radu, sredstva i pomagala za zaštitu i nadomjestak oštećenih ili izgubljenih funkcija i organa.

Kada se posmatra odgojno – obrazovni proces djeteta sa teškoćama u razvoju tu je, prije svega, važno osigurati primjenu odgovarajućih programa pomoći koji će biti u skladu sa sposobnostima djece. Takođe, potrebno je osigurati posebna nastavna pomagala, informatička kao i druga savremena i tehnička rehabilitacijska pomagala. Deschenes et al (1994) ističu da učenici sa teškoćama u razvoju često nisu u mogućnosti da ispolje svoja znanja i vještine kao što to mogu ostali učenici, te je stoga potrebno razvijati poseban kurikulum koji će odrediti ciljeve, vrijeme za njihovo ostvarenje, strategije učenja te resurse za ostvarenje tih ciljeva. Pored toga prilikom praćenja, provjeravanja, ispitivanja i ocjenjivanja učesnika sa teškoćama u razvoju, veoma je važno da se pažnja usmjeri na određeni stepen empatije i razumijevanja te da se ovim aktivnostima pristupi kroz temeljnu pripremu kako bi učenik mogao da iskaže svoj puni kapacitet. Mustać i Vikić (1995) smatraju da se proces napredovanja učenika sa teškoćama u razvoju vrednuje kroz primjenu metoda koje su primjerene kao i metode ispitivanja koje su primjerene djeci sa teškoćama u razvoju, odnosno koje trebaju biti individualizirane. Uslovi koji su prilagođeni trebaju biti omogućeni učesnicima koji u određenom vremenskom periodu ili tokom cijelog života imaju poteškoće u razvoju ili imaju potrebu za posebnim odgojno obrazovnim potrebama kao i ona djeca kod kojih je došlo do promjene u zdravstvenom stanju koje podrazumijeva izmjenu u polaganju ispita. Široki

spektar formi i programa koji se primjenjuju kod ovih učenika zahtijeva individualizirani pristup u praćenju i ocjenjivanju. Autor Buljan – Flander (2016) u priručniku ukazuje na potrebu praćenja, provjeravanja i ocjenjivanja znanja i sposobnosti učenika sa poteškoćama u razvoju, te ukazuje da se radi o veoma osjetljivom i složenom postupku koji može da ostavi veoma ozbiljne posljedice po učenike, ukoliko se ne izvrši uz primjenu određene doze strpljenja i saosjećanja za učenikovo stanje. Praćenje napretka učenika odnosi se na utvrđivanje njegovog psihofizičkog stanja, potom na zapaćanja za razvijanje kompenzacijskih vještina, te sposobnosti u dijelu funkcija koje su oštećenje bilo potpuno ili djelimično. Mustać i Vikić (1995) tvrde da je prilikom projeravanja i ispitivanja učenika sa teškoćama u razvoju važno adekvatno pripremiti i pažljivo izabrati metode ispitivanja ili forme ispita. Pojedini učenici će trebati više vremena da riješe neke zadatke nego što je to uobičajeno, dok će neke pisane materijale biti potrebno prilagoditi takoče na određeni način. To može biti učinjeno kroz povećanje prostora za upis odgovora, sačinjavanje kontrolnog testa na način da učenik zaokruži slovo ili broj ispred odgovora koji je tačan itd. Prilikom ispitivanja studenata važno je da ispitivač ima dovoljno strpljenja prilikom usmene provjere te treba sačekati dok učenik odgovori. Ukoliko učenik ima govorne smetnje profesor ne treba da ga prekida i ne treba mu sugerisati odgovor, nego treba sačekati da učenik sam odgovori. Takoče, u takvim slučajevima, korisno je postavljati pitanja na koja će učenik odgovarati sa da ili ne. Ukoliko je potrebno nastavnik treba da iznače nove načine za komunikaciju, a sve u cilju da olakša studentu da odgovori na pitanja odnosno da iznese svoje vičenje tematike koju čeli da iznese. Pehar (2003) smatra da je od posebne važnosti prepoznati jake snage koje učenik posjeduje kao i njegove potrebe u učenju. To će nastavniku, kao i ostalim stručnjacima koji rade s njim, dati signal odnosno ukazaće na potencijale koje učenik posjeduje, a ujedno će stvoriti mogućnost učeniku da iskaže svoje pune potencijale. Što se tiče načina i oblika provjere, potrebno je da oni budu prilagođeni pojedinom učeniku, njegovim potrebama, njegovim posebnostima. Potrebno je da provjera znanja djeluje afimativno i podsticajno, a sve sa cijem da učenici kvalitetno iskoriste sposobnosti koje su očuvane kao i da razvijaju nove. Navedeno sve može ukazivati na važnost stvaranja ugodnog okruženja za ovu djecu. Zapravo, kroz stvaranje ugodnog okruženja u kojem se djeca s teškoćama u razvoju osjećaju sigurno i ugodno, kreira se i prostor unutar kojeg je moguće ostvariti prihvatljivo ponašanje i saradnju. Zato je ključno imati u vidu značaj pokazivanja interesovanja i brige prema djetetu sa poteškoćama u razvoju, jer nesumnjivo da za tu djecu puno više znači pružena birga nego pohvala koja im se može uputiti.

4. REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Istraživanjem na temu : „Uticaj socijalno ekonomске porodične klime na obrazovna postignuća djece sa poteškoćama u razvoju“ obuhvaćeni su roditelji učenika Škole za srednje stručno obrazovanje i radno osposobljavanje u Sarajevu.

Istraživanje je provedeno u periodu od februara do aprila 2022. godine, a imalo je za cilj da ispita seocio-ekonomski uslove porodice i školski uspjeh djece sa poteškoćama u razvoju. Poseban značaj ovog istraživanja ogleda se u tome što su istraživanja ovog tipa nedovoljno zastupljena u BiH, te stoga nema dovoljno informacija o socio-ekonomskom statustu ovih porodica i povezanosti socio-ekonomskog statusa sa školskim uspjehom djece sa poteškoćama u razvoju.

Osnovni instrument u istraživanju bio je anketni upitnik koji je obuhvatio pitanja koja se odnose na demografske karakteristike učesnika istraživanja, te dio koji obuhvata školu i školski uspjeh djece. Dobijeni rezultati pokazuju socio-ekonomsko stanje porodice, te percepciju roditelja prema školskom uspjehu djece i generalno školski uspjeh djece sa poteškoćama u razvoju.

Istraživanje je provedeno nad uzorkom od 96 ispitanika, roditelja djece sa poteškoćama u razvoju koji pojavljuju neki od četiri razreda pomenute srednje škole. Prikupljeni rezultati istraživanja su obraćeni i prezentovani deskriptivnom statistikom, te su prikazani zbirno za sve učesnike istraživanja.

4.1. Karakteristike uzorka

Karakteristike uzorak su posmatrane prema nekoliko obilježja: pol, stanje zaposlenosti, stepen obrazovanja roditelja, broj članova porodice, broj djece, mjesecna primanja.

Tabela 1: Struktura uzorka prema polu

		Broj	Procenat	Kumulativ procenat
Valid	Muški	18	18.8	18.8
	Ženski	78	81.3	100.0
	Total	96	100.0	

Prema prikazanim rezultatima u tabeli broj 1, istraživanje je obuhvatilo 96 ispitanika, i to 78 ţenskog i 18 muškog spola. Pojačani udio osoba ţenskog pola u istraživanju nije slućajnost, jer su upravo majke te koje su više privrđene djeci sa poteškoćama u razvoju, veću paćnju obraćaju na dijete, na rad i napredak djeteta. Samim tim su i spremnije da iznesu svoje mišljenje i stavove o njihovoj djeci.

Tabela 2: Zaposlenost roditelja koji je učestvovao u istraživanju (Da li ste zaposleni?)

		Broj	Procenat	Kumulativ procenat
Valid	Da	60	62.5	62.5
	Ne	36	37.5	100.0
	Total	96	100.0	

Prema prezentiranim podacima u tabeli br. 2 evidentno da je u istraživanju učešće uzelo 60 zaposlenih osoba i 36 nezaposlenih. Iako je više zaposlenih ispitanika ne treba zanemariti i ne mali procenat onih koji su nezaposleni, a koji su, kako je u teorijskom dijelu rada pomenuto, izloženi većim rizicima siromaštva i nemogućnosti zadovoljavanja svih potreba članova porodice.

Tabela 3: Zaposlenje drugog roditelja

		Broj	Procenat	Kumulativ procenat
Valid	Da	57	59.4	59.4
	Ne	39	40.6	100.0
	Total	96	100.0	

Rezultati pokazuju da je kod 59,4% učesnika istraživanja drugi roditelj zaposlen, dok u 40,6% slućajeva drugi roditelj nije zaposlen. Ponovo se potvrđuje da je visoka nezaposlenost u porodicama koje imaju djecu sa poteškoćama u razvoju. Ranija istraživanja su pokazala da jedan roditelj najčešće ne radi, kako bi mogao da pokloni dovoljnu paćnju djetetu sa poteškoćama u razvoju. Upravo takva okolnost ima negativan efekat po socijalno – ekonomski status porodice, što je u ranijim istraživanjima potvrđeno.

Tabela 4: Struktura uzorka prema stepenu obrazovanja

Stepen obrazovanja		Broj	Procenat	Kumulativ procenat
Valid	Osnovna škola	9	9.4	9.4
	Srednja škola	36	37.5	46.9
	Viša škola	12	12.5	59.4
	Fakultet	24	25.0	84.4
	Master/magisterij/doktorat	15	15.6	100.0
	Total	96	100.0	

Prema prezentiranim podacima u tabeli br. 4 koja se odnosi na obrazovnu strukturu ispitanika uočljivo je da je najviše onih koji su uzeli učešće u ovom istraživanju roditelji koji imaju završenu srednju školu (37,5% učesnika istraživanja). Jedna četvrtina ispitanika (25 %) izjasnila se da ima završenu visoku stručnu spremu, a nešto manje, 15, 6 % višu stručnu spremu. Najmanje, svega 9,4% ispitanika koji su završili osnovno obrazovanje (školu) je pristupilo učešću u ovom istraživanju

Tabela 5: Stepen obrazovanja drugog roditelja

Stepen obrazovanja		Broj	Procenat	Kumulativ procenat
Valid	Bez škole	3	3.1	3.1
	Osnovna škola	6	6.3	9.4
	Srednja škola	48	50.0	59.4
	Viša škola	12	12.5	71.9
	Fakultet	15	15.6	87.5
	Master/magisterij/doktorat	6	6.3	93.8
	Bez odgovora	6	6.3	100.0
	Total	96	100.0	

Najviši stepen obrazovanja kojeg posjeduje drugi roditelj najčešće je srednja škola (50% ispitanika), a nakon toga visoka strukčna spremu (15,6%). Važno je primjetiti da 3,1% ispitanika je istaklo da drugi roditelj uopšte nema završenu školu, dok 6,3% nije teljelo odgovoriti na ovo pitanje. Prezentovani rezultat ukazuje na činjenicu da iako obrazovanje može biti bitna prepostavka socio-ekonomskog statusa porodice da je ipak uzorkom ovog istraživanja obuhvaćen i nemali broj onih sa nižim nivoom obrazovanja.

Naredno pitanje koje je analizirano kroz istraživanje jeste broj djece u porodici.

Tabela 6: Broj djece u porodici

	Broj djece	Broj ispitanika	Procenat	Kumulativ Procenat
Valid	1.00	36	37.5	37.5
	2.00	36	37.5	75.0
	3.00	18	18.8	93.8
	4.00	6	6.3	100.0
	Total	96	100.0	

Kako se može primjetiti u tabeli br. 6 istraživanjem je obuhvaćeno najviše porodica koje imaju jedno ili dvoje djece (po 37,5%). Istraživanjem je obuvaćeno svega 18,8% porodica sa troje djece, dok očekivano najmanje (6,3%) porodica sa četvero djece. Navedeni podaci mogu ukazivati da je najmanje višečlanih porodica djece s teškoćama u razvoju, u kojima se briga o tom djetu može podjeliti sa ostalim članovima porodice, a što može biti, kako neki autori ističu (Leutar, 2008), benefit jer dolazi do manjih optećenja samo pojedinih članova porodice.

Tabela 7: Koliko iznose vaša mjesecna primanja?

		Broj ispitanika	Procenat	Kumulativ procenat
Valid	Ispod 500 KM	12	12.5	12.5
	Između 500 i 1000 KM	21	21.9	34.4
	Između 1000 i 1500 KM	30	31.3	65.6
	Između 1500 i 2000 KM	12	12.5	78.1
	Preko 2000 KM	21	21.9	100.0
	Total	96	100	

Socio - ekonomski status svakako zavisi od visine prihoda koji se ostvaruju u porodici. Stoga se jedno od pitanja na koje su ispitanici odgovarali odnosilo upravo na taj segment.

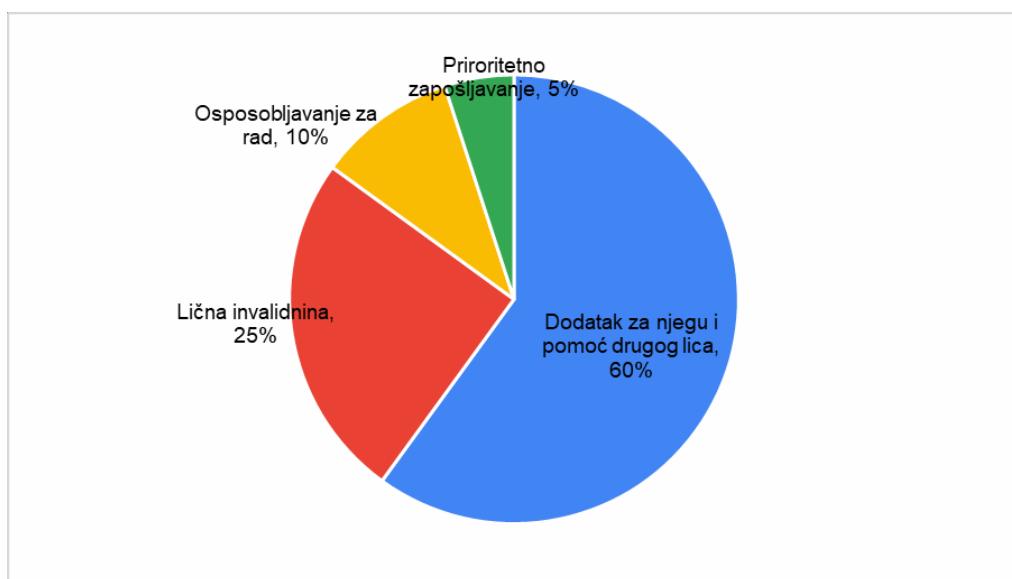
Prema dobijenim rezultatima najviše je ispitanika (31%) koji ostvaruju mjesecna primanja između 1000 do 1500 KM (31,3%), ali je veoma značajan i udio osoba koje ostavaju mjesecna primanja ispod 500 KM (12,5%) kao i između 500 i 1000 KM (21,9% ispitanika). Struktura prihoda navodi na zaključak da nisu dovoljni, odnosno nisu zadovoljavajući za veliki broj roditelja koji imaju djecu sa poteškoćama u razvoju, a koja zahtijevaju veću brigu, više obuke, više pažnje kao i dodani angažman stručnjaka koje roditelji nerijetko plaćaju iz vlastitih izvora.

Tabela 8: U kojoj mjeri vaši mjesecni prihodi zadovoljavaju vaše potrebe?

		Broj ispitanika	Procenat	Kumulativ Procenat
Valid	Nimalo ne zadovoljavaju	6	6.3	6.3
	Ne zadovoljavaju	33	34.4	40.6
	Niti zadovoljava niti ne zadovoljava	27	28.1	68.8
	Zadovoljavaju	27	28.1	96.9
	U potpunosti zadovoljavaju	3	3.1	100.0
	Total	96	100	

U tabeli br. 8 prezentirani su rezultati koji se odnose na nivo zadovoljavanja potreba u odnosu na mejesečna primanja. Očekivano, najviše je onih, 40.6% ispitanika čiji prihodi koji se ostvaruju na mjesecnom nivou nimalo ne zadovoljavaju ili ne zadovoljavaju potrebe domaćinstva. Kod 28 % učesnika istraživanja prihodi su dovoljni da se „preživi“ (niti zadovoljavaju niti nezadovoljavaju potrebe), dok nešto više od ¼ ispitanika, tačnije njih 30% smatra da su njihovi prihodi sasvim dovoljni za pokriće troškova koje imaju na mjesecnom nivou.

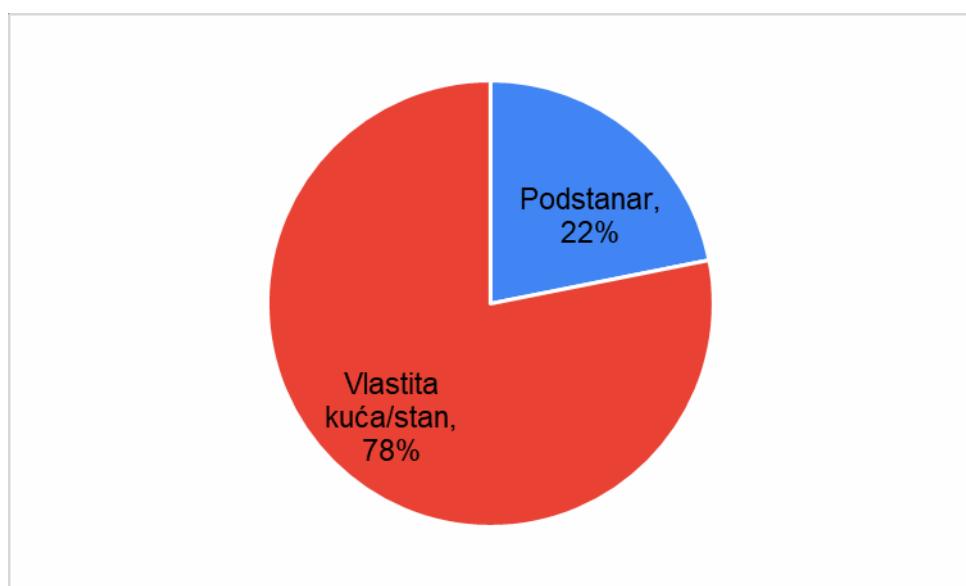
Gafikon 2: Prava koja se ostvaruju po osnovu Zakona osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih trtava rata i zaštite porodice sa djecom

Kada se govori o pravima koja ostvaruju porodice djece s teškoćma u razvoju a prema dobijem rezultatima istraživanja, 60% učesnika istraživanja ostvaruje prihode u vidu dodatka za njegu i pomoć drugog lica, dok ličnu invalidinu ostvaruje jedna četvrtina ispitanika (25%).

Svega 10% ispitanika ostvaruje parvo na osposobljavanje za rad te 5% parvo na prioritetno zapošljavanje. Ovakvi rezultati sugerisu da se većina novčanih sredstava koja se po ovom osnovu raspoređuju uglavnom daju kao dodaci porodicama za njegu, dok se značajno manje ulaže u napredak djece sa poteškoćama u razvoju u smislu njihovog ozbiljnijeg osposobljavanja za rad.

Grafikon 3: Uslovi života: vlastita kuća ili stan/podstanar

Važna odrednica socio-ekonomskih uslova porodice jesu uslovi živa u smislu da li porodica živi u vlastitom stanu ili je podstanar, te na koji način učesnici istraživanja percipiraju kvalitet uslova života. Većina učesnika istraživanja, preko 78%, živi u vlastitoj kući ili stanu dok oko 22% žive kao podstanari.

Tabela 9: Uslovi života porodica djece sa poteškoćama u razvoju

		Broj ispitanika	Procenat	Kumulativ Procenat
Valid	Veoma loši	0	-	-
	Loši	3	3.1	3.1
	Niti loši niti dobri	21	21.9	25.0
	Dobri	48	50.0	75.0
	Veoma dobri	24	25.0	100.0
	Total	96	100	

Iz tabele br. 9 se može sagledati na koji način učesnici istraživanja percipiraju uslove života. Ponašeno je nekoliko opcija kojima su učesnici istraživanja ocijenili uslove života.

Što se tiče percepcije učesnika istraživanja prema uslovima života u njihovom domu 50% ispitanika ukazuje da su uslovi života uglavnom dobri. Ovakvi rezultati navode na zaključak da se uslovi života mogu smatrati prosječnim, odnosno zadovoljavajućim. Ovakvi rezultati su važni kako bi se moglo ocijeniti na koji način roditelji djece sa poteškoćama u razvoju prepoznaju uslove života.

Ovi rezultati i nalazi istraživanja su potrebni radi kasnijeg ispitivanja uticaja uslova života odnoseno socio-ekonomskih uslova porodice na školski uspjeh djeteta sa poteškoćama u razvoju, jer za očekivati je da zadovoljni članovi koji imaju pristojne socio-ekonomiske uslove će moći pružiti više pažnje i napora u ostvarivanju većih obrazovnih postignuća djeteta s teškoćama u razvoju koja, kako je prethodno navedeno, a kako su pokazala I neka druga istraživanja (Gadžo-Šašić; Hadžimuhović, 2021), često zahtjevaju u svrhu postizanja određenog uspjeha dodatni angažman i rad stručnjaka koje roditelji sami finansiraju.

Tabela 10: Prostor za učenje u kući/stanu

		Broj Ispitanika	Procenat	Kumulativ procenat
Valid	Bez odgovora	3	3.1	3.1
	Dijeli sa bratom/sestrom	21	21.9	25.0
	Ima svoju sobu	54	56.3	81.3
	Nema svoju sobu	18	18.8	100.0
	Total	96	100.0	

Da bi dijete postizalo školski uspjeh važno je da u stanu ili u kući u kojoj živi i provodi vrijeme ima prilagođene uslove za učenje. Može se očekivati da će dijete sa poteškoćama u razvoju imati bolje uslove za postizanje školskih rezultata, ukoliko ima odgovarajuće uslove u svojoj kući ili stanu. S tim u vezi isptanicima je u anketi zadato pitanje; "Da li djete s teškoćama u razvoju ima prilagođen prostor za učenje u kući?". Prema dobijenim rezultatima djeca sa poteškoćama u razvoju kod 56,3 % roditelja koji su obuhvaćeni istraživanjem imaju svoju sobu u kući ili stanu što može ukazivati na činjenicu da su u tim domaćinstvima odgovarajući stambeni uslovi koji igraju važnu ulogu u postizanju obrazovnih rezultata djece s teškoćama u razvoju. Međutim ne mali broj (18,8%) je i onih ispitanika koji su istakli da njihovo dijete nema odvojenu sobu, te (21,8 %) onih koji su naveli da njihovo djete s teškoćama u razvoju djeli životni prostor (sobu) sa braćom i sestrama.

Dobijeni rezultati uzказују да су istraživanjem obuhvaćene porodice djece s teškoćama u razvoju među kojima, po svemu sudeći, je određeni procenat onih koji žive u boljim socio-ekonomskim uslovima u odnosu na neku drugu skupinu, koje su nerijetko same prepuštene u stvaranju boljih uslova za život, odgoj i obrazovanje njihove djece s teškoćama u razvoju, ali i one bez teškoća (braća i sestre).

4.2. Školska postignuća djece s teškoćama u razvoju

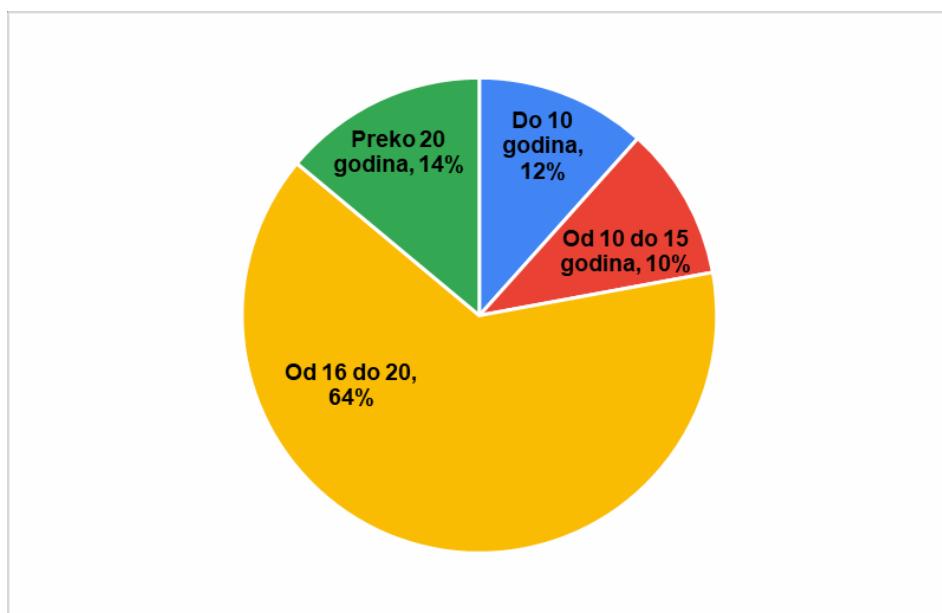
U prethodnom dijelu rada analizirane su karakteristike uzorka, odnosno opći podaci koji su se odnosili na socio-ekonomski aspekt učesnika u istraživanju. U ovom dijelu rada daje se pregled i analiza rezultata istraživanja koja su fokusirani na školska postignuća djece sa poteškoćama u razvoju. U prvom redu daje se pregled karakteristika odnosno demografskih obiljetja djece sa poteškoćama u razvoju.

Tabela 11: Polna struktura djece sa poteškoćama u razvoju

		Broj Ispitanika	Procenat	Kumulativ procenat
Valid	Bez odgovora	15	15.6	15.6
	Muško	57	59.4	75.0
	Žensko	24	25.0	100.0
	Total	96	100.0	

Prema prezentovanim rezultatima istraživanja obuhvaćeno je 57 roditelja koji imaju muško dijete sa poteškoćama u razvoju i 24 roditelja djevojčica s teškoćama u razvoju. Zanimljiv je podataka da 15 roditelja nije teljelo da odgovori kojeg je spola dijete. Navedeni podaci mogu ukazivati na činjenicu da u populaciji djece sa poteškoćama u razvoju postoji više dječaka nego djevojčica.

Gafikon 4: Godine staosti djece sa potećkoćama

Iz prikazanog grafikona br. 4 evidentno je da većinu uzorka čine mladi sa poteškoćama u razvoju koji predstavljaju dobnu skupinu između 16 do 20 godina (64% uzorka). Istaživanje je obuhvatilo 12% djece sa poteškoćama u razvoju koja su mlađa od 10 godina kao i 14% onih koji imaju preko 20 godina. Najmanji je procenat djece koja pripadaju starosnoj skupini od 10 do 15 godina (10%).

Tabela 12: Oblik poteškoće u razvoju djeteta

		Broj ispitanika	Procenat	Kumulativ procenat
Valid	Bez odgovora	15	15.6	15.6
	Autizam	18	18.8	34.4
	Motorička oštećenja	3	3.1	37.5
	Oštećenje sluha	3	3.1	40.6
	Oštećenje vida	3	3.1	43.8
	Poremećaj govorno-glasovne komunikacije	9	9.4	53.1
	Sniženim intelektualnim sposobnostima (laka mentalna retardacija)	27	28.1	81.3
	Višestrukim teškoćama	9	9.4	90.6
	Zdravstvenim teškoćama i neurološkim oštećenjima (dijabetes, astma, bolesti srca, epilepsija i sl)	9	9.4	100.0
	Total	96	100.0	

U tabeli broj 12 prezentirani su podaci koji se odnose na vrstu/kategoriju poteškoće/invalidnosti djeteta. Prema prezntiranim rezultatima istraživanju najveći broj roditelja (28,1%) ima djete sa sniženim intelektualnim sposobnostima odnosno sa lakom mentalnom retardacijom, potom njih 18,8% ima djete s autizmom, te njih po 9,4% djecu sa nekim oblikom glasovno govorene komunikacije i sa kombinovanim poteškoćama. Od ukupnog broja ispitanika, njih 15,6%, nije teljelo da se izjasni o vrsti/kategoriji poteškoće.

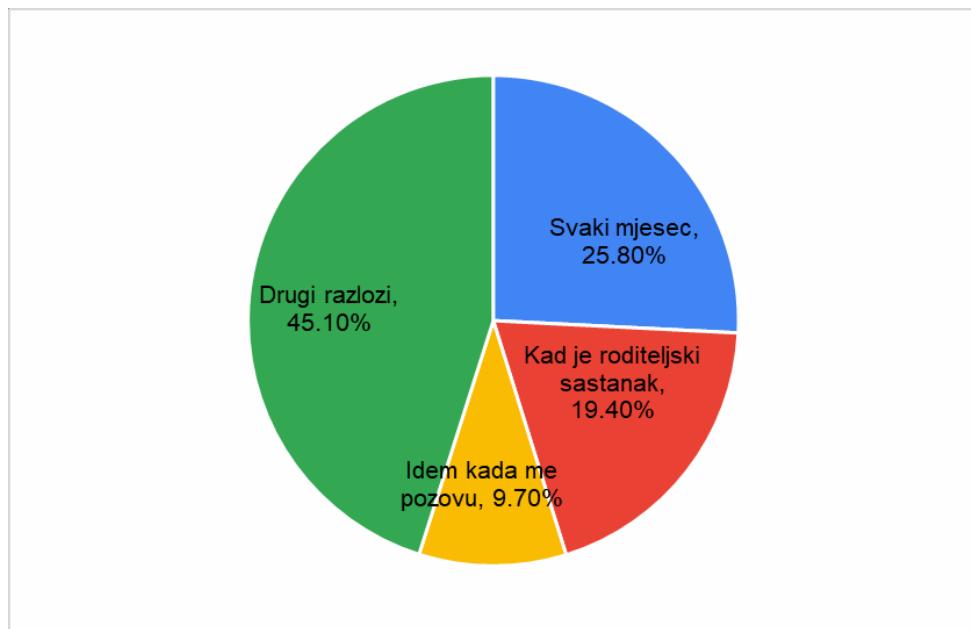
Tabela 13: Da li svakodnevno razgovarate sa vašim djetetom o školskim obavezama ?

		Broj ispitanika	Procenat	Kumulativ procenat
Valid	Bez odgovora	9	9.4	9.4
	Da	81	84.4	93.8
	Ne	3	3.1	96.9
	Ponekad	3	3.1	100.0
	Total	96	100.0	

Jedna od osnovnih predpostavki za dobra obrazovna postignuća je svakodnevni neobavezni razgovor i briga o svemu s čime se susreće dijete u toku boravka u obrazovnim ustanovama. Navedeno je posebno važno za djecu s teškoćama u razvoju koja teže, u zavisnosti od vrste teškoće, realizuju sve postavljene zadatke i obaveze unutar obrazovne ustanove. Možda jedan od ključnih elemenata u postizanju uspjeha predstavlja uključenost roditelja i njihova svakodnevna briga o svim događajima i zadacima u školi. U vezi s navedenim roditelji su odgovarali na pitanje: "Da li svakodnevno razgovarate sa vašim djetetom o školskim obavezama?".

Primjećuje se da velika većina roditelja, čak 84,4% svakodnevno razgovara sa djetetom o njegovim školskim obavezama, dok svega 3,1% to ne čini. Ovakvi rezutati su dovoljan signal za zaključivanje da su roditelji zaista posvećeni praćenju i napretku djece u školi. Posvećeni su praćenju njihovih rezultata. Uzimajući u obzir da se radi o djeci sa poteškoćama u razvoju sa kojima roditelji ipak mogu da vode neki dijalog, ovakvi rezultati upućuju na to da se u ovom slučaju radi o djeci koja imaju mogućnost komunikacije, dok se može pretpostaviti da roditelji djece sa teđim oblikom invalidnosti i sami teže uspostavljaju komunikaciju.

Gafikon 5: Roditelji koji posjećuju školu sa ciljem praćenja uspjeha i ponašanja djeteta

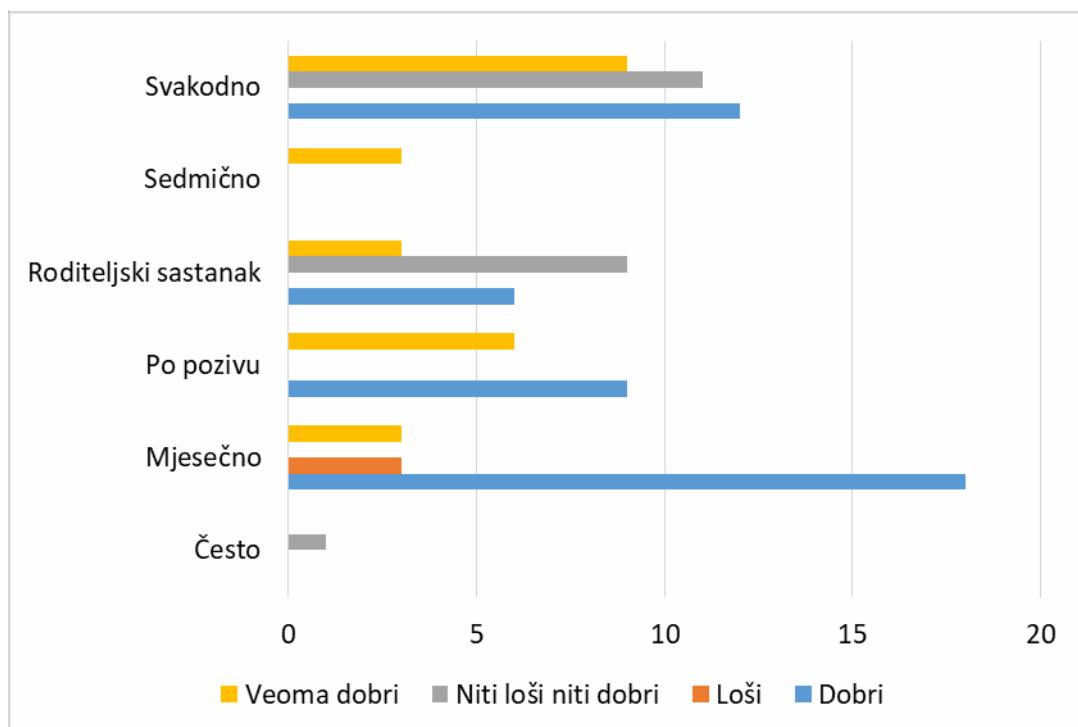

Za uspjeh djeteta s poteškoćama u razvoju pored stalne komunikacije sa djetetom, važno je održavanje komunikacije sa stručnim osobljem. Stoga u gafikonu broj 5 prezentuje se upravo taj segment. Evidentno je da 25% roditelja jednom mjesечно odlazi u školu kako bi se informisali o uspjehu djeteta. Potom, oko 19% to radi samo kada je roditeljski sastanak, dok oko 10% odlazi u školu po pozivu. Ostalih oko 45% roditelja iznijelo je sljedeće stavove po ovom pitanju:

- Svaki radni dan
- Sedmično
- Vozim ga 3 dana u sedmici
- Muš posjećuje svaki dan, a ja kad sam slobodna
- Samo iz kurtoazije prema razrednom starješini
- Često.

Može se zaključiti da roditelji koji su obuhvaćeni ovim istraživanjem izkazuju različit stav po pitanju učestalosti i razloga održavanja kontakta sa stručnim/nastavnim osobljem obrazovne ustalnove.

Gafikon 6: Učestalost posjeta školi u zavisnosti od socio-ekonomskog statusa

Rezultati u grafikonu broj 6 pokazuju učestalost posjeta školi sa ciljem informisanja napretka djeteta sa poteškoćama u razvoju. Rezultati pokazuju da porodice koje smatraju da je njihov socio-ekonomski status veoma dobar ili dobar, uglavnom svakodnevno posjećuju školu sa ciljem informisanja o napretku djeteta. Najčešće se ove informacije preuzimaju u momentu kada se dijete preuzima iz škole. Porodice koje ocjenjuju socio-ekonomski status porodice dobrim onosno nešto lošijim, uglavnom školu posjećuju po pozivu ili kroz roditeljske sastanke. Ovakvi rezultati pokazuju da one porodice koje imaju bolje socio-ekonomske uslove posvećuju više pažnje napretku djeteta sa poteškoćama u razvoju, što je u skladu sa ranijim istraživanja iz ovog domena.

Tabela 14: Da li ste u mogućnosti da obezbjedite vašem djetetu dodatne usluge/podršku logopeda ili drugog stručnjaka?

Da li ste u mogućnosti da obezbjedite vašem djetetu dodatne usluge/podršku logopeda ili drugog stručnjaka?		Broj ispitanika	Procenat
Valid	Bez odgovora	15	15.6
	Da	21	21.9
	Ne	18	18.8
	Zavisi od cijene	42	43.8
	Total	96	100.0

Na navedeno pitanje o mogućnosti da roitelji obezbjede djetetu dodatne usluge logopeda ili drugog stručnjaka, potvrđno je odgovorilo tek 21 ispitanik (odnosno 21,9%) dok su 42 roditelja odgovorila da to zavisi od cijene, a 18 roditelja je istaklo da to uopšte nisu u mogućnosti. Veliki broj ispitanika je kroz neformalni razgovor istaklo da ako tele da obezbjede dodatni stručni tretman da dobro treba da paze na cijene usluge što dovoljno, samo po sebi, pokazuje u kakvim uslovima i sredini tive. Očekivano je bilo da će roditelji iznijeti stav da korištenje usluga logopeda zavisi od cijene, što samo potvrđuje da roditelji djece sa poteškoćama u razvoju moraju dva puta razmisliti prije nego donesu odluku da koriste dodatne usluge podrške za njihovu djecu.

Tabela 15: Interesovanje za vanškolske aktivnosti djeteta

Interesovanje za vanškolske aktivnosti djeteta		Broj ispitanika	Procenat
Valid	Bez odgovora	15	15.6
	Ispoljava interesovanje	39	40.6
	Nekada da, a nekada ne	24	25.0
	Nikada	3	3.1
	Ponekad	15	15.6
	Total	96	100.0

Kada se govori o vanškolskim aktivnostima i interesovanjima djece sa poteškoćama u razvoju, prema prezentovanim rezultatima u tabeli najviše je onih koji ispoljavaju određeno interesovanje što je slučaj kod 40,6% učesnika istraživanja. Potom, 3,1% ističe da djeca to nikada ne čine, dok 15,6% nije bilo spremno da na ovo pitanje odgovori.

Ovakvi rezultati ukazuju da su djeca uglavnom zainteresovana za vannastavne aktivnosti te iste, kao takve, treba podsticati kod djece sa poteškoćama u razvoju.

Takočer prilikom uključivanja djece s teškoćama u razvoju u dodatne aktivnosti kako stoji u dosupnoj literature (UNICEF, 2013) mora se uzeti u obzir vrsta i težina teškoće. Navedeno posebno jer i dodatne aktivnosti za ovu djecu mogu da budu opterećenje ukoliko se ne prilagode njihovim mogućnostima i sposobnostima. Jedino na takav način može se ostvariti puna učinkovitost dodatnih aktivnosti na razvoj djeteta s teškoćama u razvoju.

Tabela 16: U kojoj mjeri pomaćete vašem djetetu u rješavanju domaćih zadataka?

		Broj ispitanika	Procenat
Valid	Bez odgovora	15	15.6
	Ponekad, kad mu je pomoć potrebna	15	15.6
	Svakodnevno	66	68.8
	Total	96	100.0

Kada je u pitanju podrška roditelja djeci sa poteškoćama u razvoju prilikom rješavanja domaćih zadataka evidentno je najveći broj ispitanika (68,8%) istaklo da svakodnevno djeci pomaže u rješavanju domaćih zadataka. Dobijeni rezultati su očekivani i svakako da obim i vrsta svakodnevne pomoći, odnsono podrške djeci s poteškoćama u razvoju ovisi od vrste invalidnosti i vrste zadataka koji se stavlja pred njega.

Tabela 17: U kojoj je mjeri vaše dijete zainteresovano za unapređenje/poboljšanje školskog uspjeha

		Broj ispitanika	Procenat	Kumulativ procenat
Valid	Bez odgovora	15	15.6	15.6
	Nije zainteresovan/a	6	6.3	21.9
	Niti je zainteresovan/a niti nije zainteresovan/a	27	28.1	50.0
	Veoma je zainteresovan/a	15	15.6	65.6
	Zainteresovan/a je	33	34.4	100.0
	Total	96	100.0	

U tabeli broj 17 prikazana je percepcija roditelja o tome koliko je dijete sa poteškoćama u razvoju zainteresovano za unapređenje školskog uspjeha. Iako ovo pitanje zavisi od stepena teškoće u razvoju, činjenica je da su u ovaj uzorak uključena djeca sa kojima postoji mogućnost komuniakcije, u određenoj mjeri, kako je ranije pokazano, te je stoga interesantno prikazanti i ove rezultate.

Većina roditelja (34,4%) ističe da su djeca zainteresovana za ostvarenje boljih rezultata, dok 28,1% ističu da su djeca uglavnom neutralna po ovom pitanju, odnosno niti su zainteresovani niti nisu za unapređenje školskog uspjeha. Potom, 6,3% ističe da nije zainteresovano za unapređenje školskog uspjeha, dok 15,6% ističe da je dijete veoma zainteresovano na postizanje boljeg uspjeha. Pozitivo je to što niko od roditelja nije istakao da dijete uopšte nije zainteresovano za postizanje boljih rezultata.

4.3. Testiranje hipoteza

U radu je postavljena jedna glavna i pet pomoćnih hipoteza koje se testiraju kroz rezultate istraživanja koji su prezentovani u prethodnom dijelu rada.

Postavljena glavna hipoteza glasi: "Socijalno – ekonomski status porodice (obrazovanje roditelja, materijalni status itd.) utiču na školska postignuća djece sa poteškoćama u razvoju".

Posebne hipoteze su:

- Obrazovanje roditelja utiče na uspješnost i postignuća djece sa poteškoćama u razvoju
- Materijalni status porodice utiče na uspješnost i postignuća djece sa poteškoćama u razvoju
- Veličina porodice utiče na uspješnost i postignuća djece sa poteškoćama u razvoju
- Stambene prilike porodice utiču na školska postignuća djece sa poteškoćama u razvoju
- Bričnost i pačnja roditelja utiče na školska postignuća djece sa poteškoćama u razvoju

Uzimajući u obzir da su pomoćne hipoteze izvedene iz glavne, tako će se glavna hipoteza testirati na osnovu rezultata pomoćnih hipoteza.

Prva pomoćna hipoteza ispituje da li je stepen obrazovanja roditelja varijabla od uticaja na školski uspjeh djeteta sa poteškoćama u razvoju. Dakle, primjenom t testa ispitana je statistički značajna razlika u školskom uspjehu djece čiji roditelji imaju visoko obrazovanje i djece čiji roditelji imaju srednji i niži nivo obrazovanja. Rezultati t – testa prikazani su u tabeli broj 18.

Tabela 18: t test za ispitivanje prve posebne hipoteze “Obrazovanje roditelja utiče na uspješnost i postignuća djece sa poteškoćama u razvoju”

Podaci	Obrazovanje roditelja	Školski uspjeh
Mean	1,4146	3,9512
Variance	0,2457	1,1581
Observations	82	82
Pooled Variance	0,7019	
Hypothesized Mean Difference	0,0000	
Df	162,0000	
t Stat	-19,3867	
P(T<=t) one-tail	0,0000	
t Critical one-tail	1,6543	
P(T<=t) two-tail	0,0000	
t Critical two-tail	1,9747	

Rezultati t-testa pokazuju da postoji statistički značajna razlika između obrazovanja roditelja i školskog postignuća djece sa poteškoćama u razvoju (t- Stat= -19,3867; p=0,00<0,05).

Ovakvi rezultati navode na zaključak da je stepen obrazovanja roditelja varijabla od uticaja na školski uspjeh djeteta sa poteškoćama u razvoju, čime je prva pomoćna hipoteza dokazana.

Druga pomoćna hipoteza glasi : « Materijalni status porodice utiče na uspješnost i postignuća djece sa poteškoćama u razvoju». Posmatrana veza ispitana je primjenom t- testa a rezultati su dati u tabeli broj 19.

Tabela 19: Materijalni status porodice i školski uspjeh djece sa poteškoćama u razvoju. t– test za ispitivanje druge pomoćne hipoteze

Podaci	Mjesečna primanja	Školska uspješnost
Mean	1,556	3,037
Variance	0,250	0,786
Observations	81,000	81,000
Pooled Variance	0,518	
Hypothesized Mean Difference	-	
df	160,000	
t Stat	-13,099	
P(T<=t) one-tail	0,000	
t Critical one-tail	1,654	
P(T<=t) two-tail	0,000	
t Critical two-tail	1,975	

Iz tabele broj 19 evidentno je da između materijalnog statusa porodice, posmatranog kroz visinu mjesečnih primanja i školskog uspjeha djece sa poteškoćama u razvoju postoji statistički značajna zavisnost (t Stat = -13,009 ; p = 0,00<0,05).

Roditelji koji imaju viši nivo prihoda imaju više mogućnosti da djeci sa poteškoćama u razvoju ponude dodatnu obuku odnosno dodatne aktivnosti što se održava na rezultate školskog uspjeha djece sa poteškoćama u razvoju. Na temelju dobijenih rezultata istraživanja zaključuje se da materijalni status porodice utiče na uspješnost i postignuća djece sa poteškoćama u razvoju, čime je druga pomoćna hipoteza dokazana.

Treća pomoćna hipoteza glasi : «Veličina porodice utiče na uspješnost i postignuća djece sa poteškoćama u razvoju ». Hipoteza je ispitana primjenom t testa, a rezltati su dati u tabeli broj 20.

Tabela 20: Veličina porodice i školski uspjeh djece sa poteškoćama u razvoju, t test za ispitivanje treće pomoćne hipoteze

Podaci	Uspjeh djeteta	Brojnost porodice
Mean	1,695	3,622
Variance	0,215	0,831
Observations	82,000	82,000
Pooled Variance	0,523	
Hypothesized Mean Difference	-	
Df	162,000	
t Stat	- 17,067	
P(T<=t) one-tail	0,000	
t Critical one-tail	1,654	
P(T<=t) two-tail	0,000	
t Critical two-tail	1,975	

Iz tabele broj 20 je evidentno da između veličine porodice i školskog uspjeha djece sa poteškoćama u razvoju postoji statistički značajna razlika. Djeca koja žive u većim porodicama imaju nešto lošiji školski uspjeh u odnosu na djecu koja žive u manje brojnim porodicama ($t\text{ Stat} = -17,0676$; $p=0,00 < 0,05$). Na temelju ovih rezultata zaključuje se da veličina porodice u kojoj odrasta dijete sa poteškoćama u razvoju ima uticaj na školsko postignuće ove djece, čime je treća pomoćna hipoteza potvrđena.

Četvrta hipoteza glasi: «Stambene prilike porodice utiču na školska postignuća djece sa poteškoćama u razvoju ». Hipoteza je ispitana primjenom t testa, a rezultati su dati u tabeli broj 21.

Tabela 21: Uslovi stanovanja i školski uspjeh djece sa poteškoćama u razvoju, t test za ispitivanje četvrtne pomoćne hipoteze

	Uslovi ţivota u kući/stanu	Školski uspjeh
Mean	1,750	3,951
Variance	0,189	1,158
Observations	96,000	82,000
Pooled Variance	0,635	
Hypothesized Mean Difference	-	
df	176,000	
t Stat	- 18,366	
P(T<=t) one-tail	0,000	
t Critical one-tail	1,654	
P(T<=t) two-tail	0,000	
t Critical two-tail	1,974	

Evidentno je da postoji statistički značajna razlika između uslova stanovanja i školskog uspjeha djece sa poteškoćama u razvoju ($t\text{ Stat} = -18,366$; $p=0,00 < 0,05$). Što su uslovi ţivota u domaćinstvu bolji, to su i školski rezultati djece sa poteškoćama u razvoju takođe bolji. Rezultati pokazuju da postoji statistički značajna zavisnost uslova ţivota u porodici i školskog uspjeha, te se potvrđuje da stambene prilike porodice utiču na školska postignuća djece sa poteškoćama u razvoju.

Peta posebna hipoteza glasi: "Brijanost i pažnja roditelja utiče na školska postignuća djece sa poteškoćama u razvoju" je provjerana kao i prethodne upotrebom t testa statističke značajnosti.

Tabela 22: Brijanost roditelja i školski uspjeh djece sa poteškoćama u razvoju, t test za ispitivanje pete pomoćne hipoteze

	Brijanost roditelja	Školski Uspjeh
Mean	1,931	3,951
Variance	0,065	1,158
Observations	87,000	82,000
Pooled Variance	0,595	
Hypothesized Mean Difference	-	
df	167,000	
t Stat	- 17,014	
P(T<=t) one-tail	0,000	
t Critical one-tail	1,654	
P(T<=t) two-tail	0,000	
t Critical two-tail	1,974	

S tim u vezi prema dobijenim rezultatima prezentiranim u tabeli br. 22 postoji statistički značajna razlika između brižnosti roditelja i školskog uspjeha djece sa poteškoćama u razvoju. Roditelji one djece kojima je posvećena veća pažnja roditelja, ostvaruju bolji školski uspjeh. Ovim je potvrđena i peta hipoteza.

Uzimajući u obzir da su pomoćne hipoteze dale argumente za dokazivanje glavne hipoteze, isti su obuhvaćeni u tabeli broj 23.

Tabela 23: Argumenti za ispitivanje glavne hipoteze

Socio-ekonomski status porodice	Uspješnost djece sa poteškoćama u razvoju
Obrazovanje roditelja	Pojačava uspješnost djeteta
Materijalni status	Pojačava uspješnost djeteta
Veličina porodice	Pojačava uspješnost djeteta
Stambene prilike	Pojačava uspješnost djeteta
Brižnost i pažnja roditelja	Pojačava uspješnost djeteta
Socio-ekonomski status porodice utiče na školsku uspješnost djece sa poteškoćama u razvoju	

Iz tabele broj 23 se uočava da segmenti kojima se ispituje socio-ekonomski status porodice imaju pozitivan uticaj na uspješnost djece sa poteškoćama u razvoju, čime je glavna hipoteza dokazana.

5.ZAKLJUČAK

Uzimajući u obzir rezultate istraživanja, kako teorijske tako i empirijske, koji ispituju vezu između socio-ekonomskog statusa djece sa poteškoćama u razvoju i njihovog školskog uspjeha, uglavnom se dolazi do spoznaje da socio-ekonomski status porodice ima pozitivan efekat po školski uspjeh djece sa poteškoćama u razvoju. Naravno, djeca sa poteškoćama u razvoju imaju određene limite kada je u pitanju postizanje školskog uspjeha i često njihovi rezultati bivaju slabiji u odnosu na djecu koja nemaju poteškoće u razvoju. Ipak, uprkos tome, roditelji djece sa poteškoćama u razvoju nastoje da unaprijede školski uspjeh njihove djece.

Ukoliko se posmatraju ranija istraživanja koja su u fokusu imala socio-ekonomski status porodice, primjećuje se da se ovaj efekat uglavnom razlikuje u zavisnosti od toga koji se faktor socioalno-ekonomiske prirode posmatra. Ipak, najčešće se potvrđuje da obrazovanje roditelja i materijalni status porodice imaju pozitivan uticaj odnosno doprinose napretku školskog uspjeha djece.

Kako je spomenuto, u fokusu ovog istraživanja bilo je ispitivanje uticaja socio-ekonomskog statusa porodice na školski uspjeh djece sa poteškoćama u razvoju na području Kantona Sarajevo. Kao faktori socio-ekonomskog statusa porodice postatrani su: obrazovanje roditelja, materijalni status, veličina porodice, stambene prilike te brijanost i pažnja roditelja. Ispitano je, primjenom t testa, da li ovi faktori imaju uticaj na školski uspjeh djece a rezultati pokazuju sljedeće:

- Stepen obrazovanja roditelja ima uticaj na školski uspjeh djece sa poteškoćama u razvoju. Rezultati su pokazali da djeca sa poteškoćama u razvoju čiji roditelji imaju završeno visoko obrazovanje postižu bolje školske rezultate u odnosu na onu djecu čiji roditelji imaju niži stepen obrazovanja.
- Materijalni status porodice utiče na školski uspjeh odnosno školska postignuća djece sa poteškoćama u razvoju. Rezultati su pokazali da djeca sa poteškoćama u razvoju koja žive u porodici koja ima bolji materijalni status ostavaju bolje školske rezultate, odnosno postižu bolje rezultate.
- Veličina porodice je faktor koji utiče na školske rezultate djece sa poteškoćama u razvoju. Rezultati su pokazali da djeca koja žive u brojnijoj porodici ostvaruju nešto lošiji rezultat u školi u odnosu na djecu sa poteškoćama koja dolaze iz manje brojnih porodica.
- Stambene prilike su faktor koji utiče na školski uspjeh djece sa poteškoćama u razvoju. Rezultati su pokazali da djeca sa poteškoćama u razvoju koja žive u boljim stambenim prilikama ostvaruju bolje rezultate u procesu obrazovanja.

- Brišnost i pažnja roditelja takođe su faktori od uticaja na školski uspjeh djece sa poteškoćama u razvoju. Ona djeca koja su izložena većoj pažnji roditelja ostvaruju bolje rezultate u školi.

Rezultati istraživanja koji su prezentovani u teoretskom djelu rada uglavnom potvrđuju nalaze odnosno rezultate istraživanja drugih autora koji su posmatraru tematiku ispitivali. Iako je školski uspjeh djece sa poteškoćama u razvoju nekada teško mjeriti i analizirati, činjenica je da socio-ekonomski uslovi u značajnoj mjeri utiču na školski uspjeh ove djece.

Na temelju prezentovanih rezultata istraživanja uočava se da socijalno – ekonomski status porodice ima veliku ulogu u različitim područjima života djeteta sa poteškoćama u razvoju. Polazeći od svih dobijenih pokazatelja može se zaključiti da je neophodno razvijati, oblikovati mјere socijalne i porodične politike na način da se osigura državna podrška porodicama koje imaju djecu sa poteškoćama u razvoju. Uz navedeno nužno je u društvu stvarati uslove koji će doprinositi boljem usklađivanju roditeljskih uloga, koji će osigurati materijalne uslove za život, raznovrsnost i dostupnost servisa za djecu i informisanje kao i edukovanje roditelja o njihovim pravima. Generalno, potrebno je unaprijediti kvalitet socijalnih usluga koje se takvim porodicama pružaju, a što sve skupa u konačnici može rezultirati boljim postignućima u oblasti obrazovanja ove djece kojima svakako ta oblast treba biti prilagođena u smislu da obrazovni zadaci i očekivanje budu usklađeni sa mogućnostima te djece. Ne treba zaboraviti da vrsta invalidnosti ponajviše određuje mogućnosti djeteta, te da svaku osobu treba posmatrati kao zasebnu inividuu.

6. LITERATURA

1. Abdulkareem Al-Obaidi & Boris Budosan (2011) Mainstreaming Educational Opportunities for Physically and Mentally Disabled Children and Adolescents in Iraq, Advances in School Mental Health Promotion, 4:1, 35-43, DOI: 10.1080/1754730X.2011.9715621
2. Adnan, A,H,Hafiz,I,Z., (2001): A Disabling Education: the case of disabled learners in Malaysia, Disability & Society, Vol. 16, No. 5, 2001, pp. 655–669
3. Ajduković, M. i Rajhvajn Bulat, L. (2012). Dođivljaj finansijskog statusa obitelji i psihosocijalno funkcioniranje srednjoškolaca. Revija za socijalnu politiku, 3(19) , 233-253.
4. Al-Obaidi, Abdulkareem. (2011). Iraq: Children and adolescents' mental health under continuous turmoil. International Psychiatry. 8. 5-6.
5. Boudon, R. (1974.), Education, Opportunity, and Social Inequality: Changing Prospectsin Western Society, New York, Wiley-Interscience
6. Bradley, R., Corwyn, R., (2002): Socioeconomic Status and Child Development, Annual Review of Psychology
7. Bradley, R.H. i Corwyn, R.F. (2002). Socioeconomic status and child development. Annu. Rev. Psychol., 53 (1), 371–399
8. Brown, M. T., Fukunaga, C., Umemoto, D., & Wicker, L. (1996). Annual review, 1990–1996: Social class, work, and retirement behavior. Journal of Vocational Behavior, 49(2), 159–189. <https://doi.org/10.1006/jvbe.1996.0039>
9. Cloerkes, G., (1997): Soziologie der behinderten: Eine Einf uehrung, Heidelberg, Program Edition Schindele, im Universtatsverlag
10. Ćatić, R., (2004): Porodična pedagogija, Filozofski fakultet u Tuzli
11. Di Giulio, A.,; Fuchs, D., (2014): Sustainable Consumption Corridors: Concept, Objections, and Responses, GAIA - Ecological Perspectives for Science and Society, Volume 23, Supplement 1, 2014, pp. 184-192(9)
12. Emerson E, Shahtahmasebi S, Lancaster G, Berridge D: Poverty transitions among families supporting a child with intellectual disability. Journal of Intellectual and Developmental Disability. 2010, 35 (4): 224-234. 10.3109/13668250.2010.518562.
13. Filmer D: Disability, poverty, and schooling in developing countries: Results from 14 household surveys. The World Bank Economic Review. 2008, 141-163
14. Gadžo – Šašić, S., Bihorac- Hadžimuhović, M., (2021): Karateristike funkcionisanja porodice djece sa teškoćama u razvoju u vrijeme krize, Socijalna politika 2/2021

15. Gallo, L.C. i Matthews, K.A. (2003). Understanding the association between socioeconomic status and physical health: do negative emotions play a role? *Psychological Bulletin*, 129(1), 10–51.
16. Gallo, L.C. i Matthews, K.A. (2003). Understanding the association between socioeconomic status and physical health: do negative emotions play a role? *Psychological Bulletin*, 129(1), 10–51
17. Golubović, Z., (1981): Porodica kao ljudska zajednica, Naprijed, Zagreb
18. Gorner-Vukov, M. (1988): Porodica u krizi, Beograd-Zagreb: Medicinska knjiga.
19. Grandić, R.(2004.): Prilozi porodičnoj pedagogiji, Novi Sad.
20. Harris, J. R. (1995). Where is the child's environment? A group socialization theory of development. *Psychological Review*, 102(3), 458–489. <https://doi.org/10.1037/0033-295X.102.3.458>
21. Hrnjica, S., (1990): Opšta psihologija sa psihologijom ličnosti: uvodna predavanja, Naučna knjiga, Zagreb
22. Imširagić, A, Imširagić, A., Hukić, Đ., (2010): Roditelji – ogajatelji djece s teškoćama u razvoju, Metodički obzori : časopis za odgojno-obrazovnu teoriju i praksu, Vol. 5(2010)1 No. 9, 2010.
23. IOE (2017): Do families with a disabled child face greater socio-economic disadvantage? And how does the risk of disadvantage vary with age?, Institute of Education University of London
24. Jahić, M., (2015): „Porodična psihodinamika i kohezija kao prediktor uspjeha učenika u školi“, doktorská disertacija, Evropski Univerzitet Distrikt Brčko
25. Janković, J., (2008): Obitelj u fokusu, Etcetera Zagreb
26. Kamenov, E., (1997): Metodika, metodološka uputstva za model B osnova predškolskog vaspitanja i obrazovanja jece od ti do sedam godina, Filosofski fakultet, Novi Sad
27. Keskinova, A., Chichevska-Jovanova, N., Ajdinski, G. (2013). Socioeconomic status of the families with children with intellectual disability. *Hrvatska Revija Za Rehabilitacijska Istrazivanja*. 49. 181-187.
28. Kuvačić, I., (2004), Uvod u sociologiju, Golden marketing, Tehnička knjiga, Zagreb
29. Leutar, Z., Starčić, T., (2007): Partnerski odnosi i dijete sa poteškoćama u razvoju, Annual of social work, Vol. 14 No. 1,
30. Leutar, Z., (2008): Obitelj osoba sa invaliditetom i mreže porške, Sveučiliše u Zagrebu, Pravni fakultet

31. Majstorović, M., Skrinjaric, T., Szirovicza, L., Glavina, D., Veerkamp, J., (2007). Dental anxiety in relation to emotional and behavioral problems in Croatian adolescents. *Collegium antropologicum*. 31. 573-8.
32. Maleš, D., (2003): Afirmacija roditeljstva // Nacionalna obiteljska politika / Puljiz, Vlade ; Bouillet, Dejana (ur.). Zagreb: Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mlađeći, 2003. str. 277-301
33. Matković, T. (2010.), Obrazovanje roditelja, materijalni status i rano napuštanje školovanja u Hrvatskoj: Trendovi u posljednjem desetljeću. *Društvena istraživanja*, Zagreb, 19(4-5), 108-109
34. Menkeoma, L,O, Chukwuemeka, O, Chioma, E., Ibuchim, O., Ronee, W., Russell, K., (2022): Sociodemographic and socioeconomic correlates of learning disability in preterm children in the United States. *BMC Public Health* 22, 212 (2022). <https://doi.org/10.1186/s12889-022-12592-4>
35. Mijatović, A., (1995): Obitelj i poremećaj socijalnog konteksta, Institut za primijenjena društvena istraživanja, Zagreb
36. Milosavljević, M., Jugović, A. (2009). Izvan granica društva: savremeno društvo i marginalne grupe. Beograd: Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
37. Ministarstvo prosvjete Crne Gore (2014): Strategija Inkluzivnog Obrazovanja, Pogorica
38. Mulahmetović, A., (2018): Uticaj socio-ekonomskih prilika porodice na uspjeh jdece u školi, magistarski rad, Fakultet političkih nauka, Sarajevo
39. Omerović, M., Musić, H., Šehović, M., Tomić, R., (2009): Predškolska pedagogija, Offset Tuzla
40. Pavić, T., Vukelić, K., (2009): Socijalno podrijetlo i obrazovne nejednakosti: istraživanje na primjeru osječkih studenata i srednjoškolaca, *Revija za sociologiju*, Vol. 40[39] No. 1-2, 2009.
41. Petković, V., Aleksić, P., (2003): Sociologija, Ekonomski fakultet Beograd
42. Potkonjak, M., Šimleša, P., (1989.): Pedagoška enciklopedija, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, beograd
43. Quennerstedt, Ann & Mikael, Quennerstedt. (2014). Researching children's rights in education: sociology of childhood encountering educational theory. *British Journal of Sociology of Education*. 35. 115-132. 10.1080/01425692.2013.783962.

44. Simkiss, D.E., Blackburn, C.M., Mukoro, F.O. (2011) Childhood disability and socio-economic circumstances in low and middle income countries: systematic review. *BMC Pediatr* 11, 119 (2011). <https://doi.org/10.1186/1471-2431-11-119>
45. Singal, N., Mahama Salifu, E., Iddrisu, K., Casely-Hayford, L., & Lundebye, H. (2015). The impact of education in shaping lives: reflections of young people with disabilities in Ghana. *International Journal of Inclusive Education*, 19 908-925. <https://doi.org/10.1080/13603116.2015.1018343>
46. Sirin, S.R. (2005). Socioeconomic Status and Academic Achievement: A MetaAnalytic Review of Research. *Review of educational research*, 75(3), 417-453.
47. Snađniji glas za djecu, World Vision BiH, ChildPact, Indeks dječije zaštite 2, Bosna i Hercegovina 2019. „Mjerenje napora vlade da zaštiti djevojčice i dječake”, april 2019. UNICEF, Analiza djece sa poteškoćama u razvoju
48. Steinberg, L., & Morris, A. S. (2001). Adolescent development. *Annual Review of Psychology*, 52, 83-110. <http://dx.doi.org/10.1146/annurev.psych.52.1.83>
49. Steinmayr, R., & Spinath, B. (2009). The importance of motivation as a predictor of school achievement. *Learning and Individual Differences*, 19(1), 80–90. <https://doi.org/10.1016/j.lindif.2008.05.004>
50. Šimić, S., Klarin, M., Proroković, A., (2011): Socioekonomiske prilike obitelji i kvaliteta obiteljske interakcije kao prediktori školskog uspjeha srenjoškolaca u Hrvatskoj, Bosni i hercegovini, i makedoniji, Ljetopis socijalnog rada 2011., 18 (1) 31-62 str.
51. Terzi, Lorella. (2014). Reframing inclusive education: educational equality as capability equality. *Cambridge Journal of Education*. 44. 10.1080/0305764X.2014.960911.
52. Trani, Jean-Francois & Bakhshi, Parul & Nandipati, Anand. (2012). „Delivering“ education; maintaining inequality. The case of children with disabilities in Afghanistan. *Cambridge Journal of Education*. 42. 10.1080/0305764X.2012.706259.
53. UNICEF, (1989): Konvencija o pravima djeteta
54. Vrcelj, S. (1996). Kontinuitet u vrednovanju učenikova uspjeha. Rijeka: Pedagoški fakultet Rijeka
55. Vrcelj, S., Ćubra, J., (2012): Inkluzivno obrazovanje - mogućnosti i ograničenja, Kalokagathia, Vol. 1. No. 1.,
56. Vukasović, A., (2001): Pedagogija, Zagreb: Hrvatski katolički zbor „MI“, 2001

57. Vulliamy, G., & Webb, R. (1993). Progressive Education and the National Curriculum: findings from a global education research project. *Educational Review*, 45, 21-41.
58. Zloković, J. (1998). Školski neuspjeh – problemi učenika, roditelja i učitelja. Rijeka: Filozofski fakultet Rijeka
59. Zrilić, S. (2013): Djeca s posebnim potrebama u vrtiću i nižim razredima osnovne škole: priručnik za roditelje, odgojitelje i učitelje. Sveučilište u Zadru, Zadar.

POPIS TABELA

Tabela 1: Struktura uzorka prema polu	39
Tabela 2: Zaposlenost roditelja koji je učestvovao u istraživanju (Da li ste zaposleni?).....	40
Tabela 3: Zaposlenje drugog roditelja	40
Tabela 4: Struktura uzorka prema stepenu obrazovanja.....	41
Tabela 5: Stepen obrazovanja drugog roditelja	41
Tabela 6: Broj djece u porodici	42
Tabela 7: Koliko iznose vaša mjesecna primanja?	42
Tabela 8: U kojoj mjeri vaši mjesecni prihodi zadovoljavaju vaše potrebe	43
Tabela 9: Uslovi života porodica djece sa poteškoćama u razvoju	44
Tabela 10: Prostor za učenje u kući/stanu	45
Tabela 11: Polna struktura djece sa poteškoćama u razvoju	46
Tabela 12: Oblik poteškoće u razvoju djeteta	47
Tabela 13: Da li svakodnevno razgovarate sa vašim djetetom o školskim obavezama ?.....	48
Tabela 14: Da li ste u mogućnosti da obezbjedite vašem djetetu dodatne usluge/podršku logopeda ili drugog sručnjaka?.....	51
Tabela 15: Interesovanje za vanškolske aktivnosti djeteta	51
Tabela 16: U kojoj mjeri pomaćete vašem djetetu u rješavanju domaćih zadataka?	52
Tabela 17: U kojoj je mjeri vaše dijete zainteresovano za unapređenje/poboljšanje školskog uspjeha.....	52
Tabela 18: t test za ispitivanje pve posebne hipoteze “Obrazovanje roditelja utiče na uspjšnost i postignuća djece sa poteškoćama u razvoju”	54
Tabela 19: Materijalni status porodice i školski uspjeh djece sa poteškoćama u razvoju	54
Tabela 20: Veličina porodice i školski uspjeh djece sa poteškoćama u razvoju	55
Tabela 21: Uslovi stanovanja i školski uspjeh djece sa poteškoćama u razvoju	56
Tabela 22: Brijanost roditelja i školski uspjeh djece sa poteškoćama u razvoju.....	56
Tabela 23: Agrumenti za ispitivanje glavne hipoteze.....	57

POPIS GAFIKON

Gafikon 1: Prava koja se ostvaruju po osnovu Zakona o snovama socijalne zaštite, zaštite civilnih trtava rata i zaštite porodice sa djecom	43
Gafikon 2: Uslovi ţivota: vlastita kuća ili stan/podstanar	44
Gafikon 3: Godine staosti djece sa otečkoćama	47
Gafikon 4: Roditelji koji posjećuju školu sa ciljem praćenja uspjeha i ponašanja djeteta.....	49
Gafikon 5: Ućestalost posjeta školi u zavisnosti od socio-ekonomskog statusa	50

PRILOG: ANKETNI UPITNIK

Poštovani,

Hvala što ste uzeli učešće u istraživanju koje se provodi sa ciljem ispitivanja uticaja socijalno ekonomске porodične klime na obrazovna postignuća djece sa poteškoćama u razvoju. Pitanja koja su data u upitniku nemaju za cilj da ispitaju da li je nešto tačno ili ne, nego se ispituju vaši stavovi i percepcija prema ovom veoma važnom pitanju i problemu. Anketa se provodi anonimno za svrhu izrade master rada na Univerzitetu u Sarajevu. Dobijeni rezultati će se koristiti isključivo za navedenu svrhu.

Unaprijed vas se zahvaljujem,

Socijalno – ekonomski status porodice

Molimo da navedete vaš pol

- a) Muški
- b) Ženski

Da li ste zaposleni

- a) Da
- b) Ne

Da li je zaposlen drugi roditelj

- a) Da
- b) Ne

Najviši stepen obrazovanja koji posjedujete

- a) Bez škole
- b) Osnovna škola
- c) Srednja škola
- d) Viša škola
- e) Fakultet
- f) Master/magisterij/doktorat
- g) Drugo

Najviši stepen obrazovanja koji posjeduje drugi roditelj

- a) Bez škole
- b) Osnovna škola
- c) Srednja škola
- d) Viša škola
- e) Fakultet
- f) Master/magisterij/doktorat
- g) Drugo

Koliko članova broji vaša porodica

Vaš odgovor

Koliko djece imate

Vaš odgovor

Koliko iznose vaša mjesecačna porodična primanja

- a) Ispod 500 KM
- b) Između 500 i 1000 KM
- c) Između 1000 i 1500 KM
- d) Između 1500 i 2000 KM
- e) Preko 2000 KM

U kojoj mjeri vaši mjesecični prihodi zadovoljavaju vaše potrebe

- a) Nimalo ne zadovoljavaju
- b) Ne zadovoljavaju
- c) Niti zadovoljavaju niti ne zadovoljavaju
- d) Zadovoljavaju
- e) U potpunosti zadovoljavaju

Prava koja ostvarujete po osnovu Zakona o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodice sa djecom FBIH jesu:

- a) ličnu invalidninu,
- b) dodatak za njegu i pomoć od drugog lica,
- c) ortopedski dodatak
- d) pomoć u troškovima liječenja i nabavci ortopedskih pomagala,
- e) osposobljavanje za rad (profesionalna rehabilitacija, prekvalifikacija i dokvalifikacija),
- f) prioritetno zapošljavanje.

Da li živite u vlastitoj kudi/stanu ili kao podstanar

- a) Vlastita kuća/stan
- b) Podstanar

Kakvi su uslovi života u vašoj kudi/stanu

- a) Veoma loši
- b) Loši
- c) Niti loši niti dobri
- d) Dobri
- e) Veoma dobri

Da li vaše dijete ima dovoljno dovoljno prostora za učenje u kudi/stanu

- a) Ima svoju sobu
- b) Nema svoju sobu
- c) Dijeli sa bratom/sestrom

Da li svakodnevno razgovarate sa vašim djetetom o školskim obavezama

- a) Da
- b) Ne
- c) Ponekad

Koliko često posjedujete školu vašeg djeteta i pitate za ocjene i ponašanje

- a) Idem kada je roditeljski sastanak
- b) Svaki mjesec
- c) Idem kada me pozovu

d) Ostalo: _____

Karakteristike djece sa poteškoćama u razvoju

Kojih je godina vase dijete koje ima poteškote u razvoju

Vaš odgovor

Kojeg je pola vaše dijete koje ima neki oblik poteškoda u razvoju

- a) Muško
- b) Žensko

Koji oblik poteškote u razvoju ima vaše dijete

- a) oštećenje vida
- b) oštećenje sluha
- c) poremećaj govorno-glasovne komunikacije,
- d) promjene u osobnosti uvjetovanim organskim čimbenicima ili psihozom
- e) poremećajima u ponašanju
- f) motoričkim oštećenjima
- g) sniženim intelektualnim sposobnostima (laka mentalna retardacija)
- h) autizam
- i) višestrukim teškoćama
- j) zdravstvenim teškoćama i neurološkim oštećenjima (dijabetes, astma, bolesti srca, epilepsija i slično)

Uspješnost djece sa poteškoćama u razvoju

Da li ste u mogudnosti da obezbjedite vašem djetetu dodatne usluge/podršku logopeda

- a) Da
- b) Ne
- c) Zavisi od toga koliko koštaju

Da li ste u mogudnosti da obezbjedite vašem djetetu dodatne usluge/podršku defektologa

- a) Da
- b) Ne
- c) Zavisi od toga koliko koštaju

Da li vaše dijete ispoljava interesovanja za vanškolskim aktivnostima poput sporta

- a) Nikada
- b) Poneka
- c) Nekada da a nekada ne
- d) Ispoljava interesovanje
- e) Snažno ispoljava interesovanje

U kojoj mjeri pomažete vašem djetetu u rješavanju domadih zadataka

- a) Svakodnevno
- b) Ponekad, kad mu je pomoć potrebna
- c) Nikada

Kako biste ocijenili školsku uspješnost vašeg djeteta

- a) Veoma loše
- b) Loše
- c) Niti dobro niti loše
- d) Dobro
- e) Vrlo dobro

U kojoj je mjeri vaše dijete zainteresovano za unapređenje/poboljšanje školskog uspjeha

- a) Uopšte nije zainteresovan/a
- b) Nije zainteresovan/a
- c) Niti je zainteresovan/a niti nije zainteresovan/a
- d) Zainteresovan/a je
- e) Veoma je zainteresovan/a

Naziv odsjeka i/ili katedre: Odsjek za socijalni rad

Predmet: _____

IZJAVA O AUTENTIČNOSTI RADOVA

Ime i prezime: Merdžana Bezdrob

Naslov rada: Uticaj socijalno ekonomске porodične klime na obrazovna postignuća djece sa poteškoćama u razvoju

Vrsta rada: Magistarski rad

Broj stranica: 72

Potvrđujem:

- da sam pročitao/Ja dokumente koji se odnose na plagijarizam, kako je to definirano Statutom Univerziteta u Sarajevu, Etičkim kodeksom Univerziteta u Sarajevu i pravilima studiranja koja se odnose na I i II ciklus studija, integrirani studijski program I i II ciklusa i III ciklus studija na Univerzitetu u Sarajevu, kao i uputama o plagijarizmu navedenim na web stranici Univerziteta u Sarajevu;
 - da sam svjestan/na univerzitetskih disciplinskih pravila koja se tiču plagijarizma;
 - da je rad koji predajem potpuno moj, samostalni rad, osim u dijelovima gdje je to naznačeno;
 - da rad nije predat, u cjelini ili djelimično, za stjecanje zvanja na Univerzitetu u Sarajevu ili nekoj drugoj visokoškolskoj ustanovi;
- da sam jasno naznačio/Ja prisustvo citiranog ili parafraziranog materijala da sam se referirao/la na sve izvore;
- da sam dosljedno naveo/la korištene i citirane izvore ili bibliografiju po nekom od preporučenih stilova citiranja, sa navođenjem potpune reference koja obuhvata potpuni bibliografski opis korištenog icitiranog izvora;
 - da sam odgovarajuće naznačio/Ja svaku pomoć koju sam dobio/Ja pored pomoći mentora/ice iakademskih tutora/ica.

Mjesto, datum

Potpis

Sarajevo, 13.10.2022. godine